

Dr. BOŽIDAR ŠIROLA: SOPILE I ZURLE

I

OPIS SOPILE

Sopila¹⁾ (naziv u Novom Vinodolskom i Omišlju), sopela (naziv u Vrbniku i Kastavštini), sopel (f., gen. sopeli, naziv u okolici Dobrinja, upravo u selima Kras i Hlapa) jest pučki muzički instrumenat izrazitog tipa oboe, točnije preostatak starog evropskog šalmaja (njem. Schalmei, franc. chalumeau, engl. shalm, holand. schalmei, dan. skalmeye, tal. cialmello, špan. caramillo, port. charamela, retij. schalmia, rus. šalamajka, polj. skalamaja, čes. šalmaj). U čitavom području našeg folkloru nema riječi slične šalmaju; samo se na jednom mjestu navodi riječ „šimija”.²⁾

To je sitni, diskantski instrumenat cijelog instrumentalnog roda šalmaja i bomharda, kako se je razvio već krajem srednjeg vijeka. Bitne su značajke te instrumentalne grupe: dvostruki jezičac u pisku i čunjasta duplja duž čitavog instrumenta. Taj primitivni instrument nestao je sasvim iz prakse evropske muzičke umjetnosti oko godine 1700., a umjesto njega upotrebljava se od toga daleko razvijeniji instrument zvan oboa (njem. oboe prema franc. haut-bois).³⁾ Stari šalmaj ostade samo u rukama samoukih pučkih svirača tek tu i tamo u Evropi sve do današnjeg vremena, na primjer u Svicarskim Alpima i u Abruzzima u Italiji, gdje ga nazivaju i „piffero”.

Jedan takav kraj Evrope, u kojemu se sačuvala u pučkoj muzičkoj praksi upotreba ovog vrlo starog instrumenta u njegovom sasvim primitivnom obliku, danas je područje oko Kvarnera: Kaštavština, Vinodol i najpače otok Krk. Negda su sopile upotrebljavali i u Istri; na pr. u Labinštini, pa u srednjoj Istri i u okolici Pole, gdje su ih nazivali „roženice”. Kuhač⁴⁾ tvrdi, da se taj instrument nalazi „po Hrvatskom Primorju, Dal-

¹⁾ Kuhač navodi kao naziv za taj pučki muzički instrumenat „sopjelo, sopelo, sopilo, sopilka”, ali ne navodi mjesta, u kojima je te nazive zapisao. Ja sam našao gornje nazive, iz kojih se razbira, da danas narod govori „ova sopila, ova sopela, ova sopel”. U Grobinštini govore sopela, u Baški sopila.

²⁾ „Poljicama prode koji put i koji Talijan sa sviralicom. On nosi „čuvitu” ili „šimiju”, Zbornik z. n. ž. i o. IX st. 268.

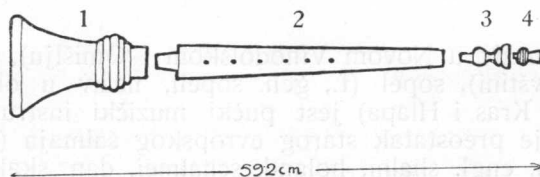
³⁾ Možda se ovaj francuski naziv može razabrati u kajkavskim riječima za sviraljku „huba” i „huboja” (Jambrossichev Lexicon pod „tibia”) ili u slovenačkom nazivu „hoba” (C. Sachs, Reallexikon pod „oboe”), „hoba”, rog od kore u Jesenju.

⁴⁾ Kuhač, Prilog za povijest glasbe južnoslovenske. Rad Jugoslavenske Akademije 45, str. 12.

maciji, dalmatinskih otocih, Crnoj Gori i Albaniji; nu rado ih rabe i napuljski Slovjeni i lužički Srbi". Naziv „tororo”, koji Kuhač upotrebljava poglavito za velike primjerke sopile, kakovi da su nekada bili upotrebljavani, ja sam čuo u Kastavštini, ali najvećma kao podrugljivo ime za tu sviraljku. Govori tako mladi svijet, koji malo mari za sopile, već voli novije instrumente. Negda su u Kastavštini zvali i svirku obih sopila zajedno: „tororo”.

Značajno je, da se u čitavom području našeg folklor, gdje se sopile još upotrebljavaju, vazda nalaze udružena po dva takova instrumenta; vazda sviraju po dvije sopile: vela i mala⁵⁾. One se razlikuju samo po veličini, a time ujedno i po ugodaju osnovnoga tona. Inače su gradene podjednako.

I vela i mala sopila sastoje se od četiriju dijelova.

Slika 1. Sopila mala, rastavljenja.

- Nazivi za 4) *pisk* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
pisek — Vrbnik, Žic, op. c. Zbornik XV, str. 201
pisak — Vrbnik, v. Inventar muzeja br. 2044
pisak — Drenova u Kastavštini
pisak — Omišalj
pisak — Sv. Jelena
pisak — Baška
pisok — Hlapa i Kras, opć. Dobrinj

- Nazivi za 3) *štibrica* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
štivlica — Sv. Jelena
sprnet — Baška
špula — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
špulet — Vrbnik, v. Žic, op. c. Zbornik XV str. 201
špulet — Drenova u Kastavštini
špulet — Omišalj
špulet — Hlapa i Kras u opć. Dobrinj

- Nazivi za 2) *prebiralica* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
karabe — Vrbnik, v. Inventar muzeja br. 2044
civ — Vrbnik, v. Žic, op. c. Zbornik XV str. 201
kana — Drenova u Kastavštini

⁵⁾ „Jena sopela sama ni dost za sost, nego moraju biti dvi. Jena je debela, ka sope debelo, a druga tenka, zač sope tenko, ova je kraća od debele, a nekoliko je i tenja od nje”. Tako Žic u „Vrbnik (na otoku Krku)”. Zbornik z. n. ž. i o. XV str. 201. „Debela i tenka sopel” kažu i u selima Hlapa i Kras u općini Dobrinj. U Istri se dvije sopile zajedno nazivaju „tutore”. U Marčeljima u Kastavštini jedna se i druga sopila zajedno zovu „vele sopele”, a svirači njihovi „veli sopci”.

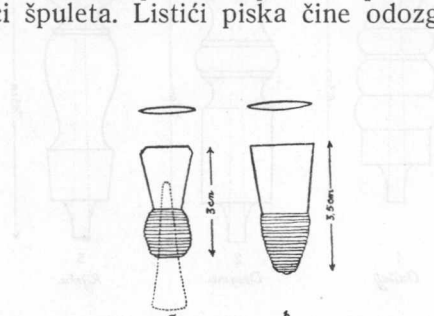
kana — Baška
prebirač — Baška
prebiralnica — Omišalj
civ — Hlapa i Kras, opć. Dobrinj
karabe — v. Kuhač, op. c. Rad 45, str. 11
trumbica — Sv. Jelena
trumbeta — Sv. Jelena

Nazivi za 1) *krilo* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
tratur — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
krilo — Vrbnik, v. Žic, op. c. Zbornik XV, str. 201
sopište — Vrbnik, v. Inventar muzeja br. 2044
krilo — Drenova u Kastavštini
krilo — Omišalj
krilo — Hlapa i Kras u opć. Dobrinj.
krilo — Sv. Jelena
krilo — Baška

„Krilo” i „sopište” su nazivi, koje upotrebljava i Kuhač.

U Vrbniku zovu pisak i špulet zajedno špuletom, a Kuhač ih naziva jednim imenom „pisak”, pa to dijeli u „postavu” i dva „pisnika”.

Pisak sastoji se zapravo od dva lista sasvim tanko otesane trstike. Odozgo — na mjestu, koje ulazi u usta — širok je, a odozdo uzak. Na donjem su kraju listići čvrsto svezani jakim navoštenim koncem i čine okrugli otvor, kojim se utiče pisak u špulet, zapravo nasadi na laticu špuleta u samoj jamici špuleta. Listići piska čine odozgo plosni otvor sličan presjeku leće.

Slika 2. Pisak; crtkano je označen „čepić za pisak”; odozgo plosni otvor dvojezičnog piska.

a) pisak male sopile; b) pisak vele sopile.
 $\frac{1}{2}$ nar. vel.

U Drenovi je pisak na maloj sopili dugačak 3 cm, a na veloj sopili 3,8 do 4 cm. U Omišlju su pisci male i vele sopile dugački 2,4 i 2,8 cm, u Sv. Jeleni 2,7 cm i 3 cm.

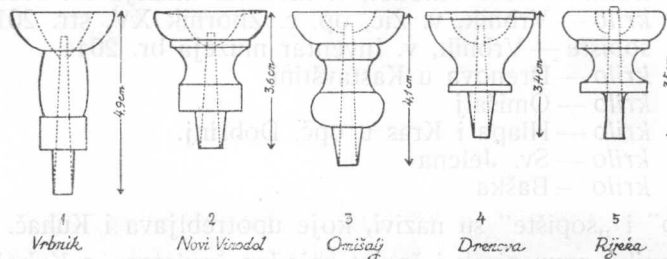
Kuhač nema naziva pisak, već navodi dva „pisnika” (prema tome bi pisnik bio jedan listić dvojezičnog piska), ali kasnije dodaje „Pisnik koji je dugoljast četverokut, savija se na donjem kraju u malu cijev, te se čvrsto obviije koncem”. Tu on naziva cijeli pisak pisnikom.

Da se donji otvor piska, kojim se pisak nasadi na laticu, ne iskrivi, umeće se u nj mali drveni „čepić” (naziv u Drenovi i Omišlju) za vrijeme,

dok se ne sope. Sopci u Omišlju kažu, da donji otvor piska — zovu ga „škujica” — valja začepiti; tako se mora pisak spremiti, da se sačuva za dulje vremena. Spremaju ga u malu kutijicu, na pr. od žigica.

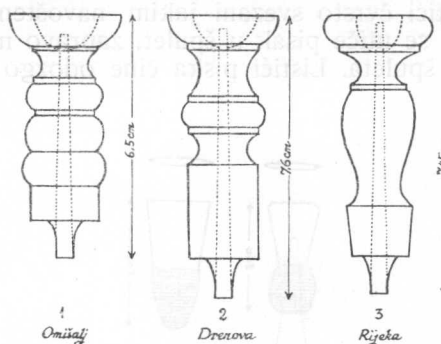
Špulet je zgodno profilirani valjkasti stupić; redovno je na gornjem svom kraju oširok, jer tu valja u špulet izdupsti „jamicu”, u koju će se usaditi pisak. Različita profilacija piska razbira se iz shematičkih slika.

Špuleti za malu sopilu imaju crtkano označenu „jamicu” i „laticu”.

Slika 3. Špuleti malih sopila, 1/2 nar. vel.

Špuleti za velu sopilu imaju crtkano označenu „jamicu” i „laticu”.

Slika 4. Špuleti velikih sopila, 1/2 nar. vel.

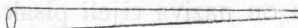
U špuletu je propaljena uska čunjasta duplja, u koju se utakne da tijesno prione „latica”. Laticu zovu u Hlapu i Krasu „civčicom”.

Latica za malu sopilu

Slika 5. 1/2 nar. vel.

Latica za velu sopilu

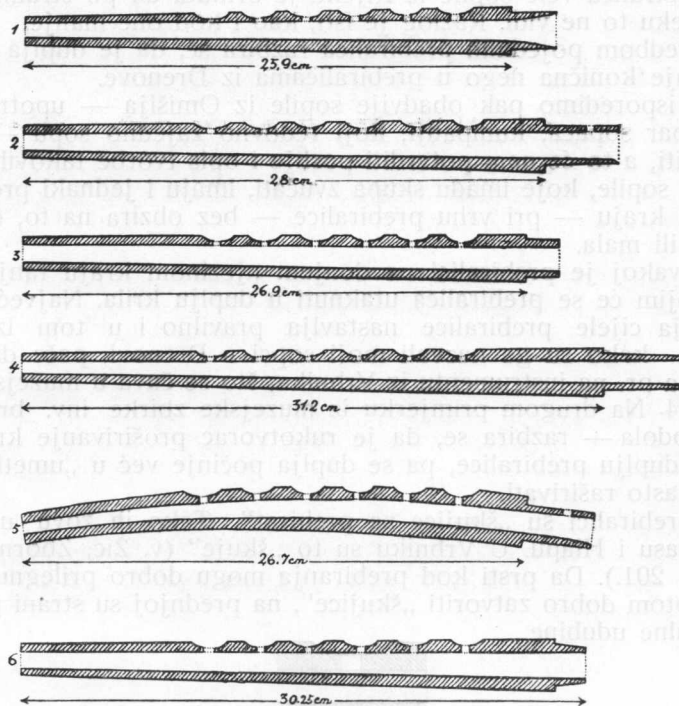
Slika 6. 1/2 nar. vel.

Kuhač naziva špulet „postavom”, u koju je umetnut „sopnik”, t.j. latica. Nerazumljiv je navod Kuhačev, da se latica — njegov sopnik — valjački raširuje. Zacijelo ima biti „čunjasto” (konično).

Uži kraj laticе viri samo malo u jamicu špuleta,⁶⁾ a iz drugog ravnog kraja špuleta mnogo više i to svojim širim krajem („vrhom”, kažu sopci u Drenovi). Taj „širi vrh” laticе ima da pristane u duplju glavnog dijela sopile, baš u uži kraj njezin; taj kraj prebiralice zovu u Drenovi, a i u Hlapu i Krasu „vrh sopile”; „vrh prebiralice” bilo bi točnije. — Da pak bolje pristane u duplju i da čvršće drži, omata se taj vrh laticе koncem, (može biti i papirom).

Prebiralica je glavna cijev sopile. Ona ima čunjastu duplju, ali je i na vanjskoj strani čunjasta, samo su stranice toga čunja blago priklonjene jedna prema drugoj, prilagođuju se gotovo sasvim čunjastom obliku duplje.

Prebiralice male sopile

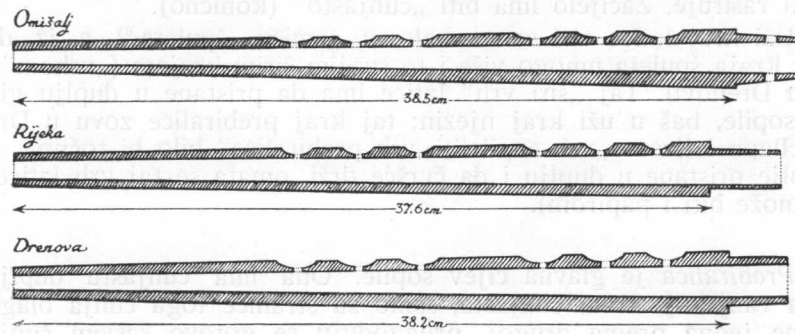

1. Novi Vinodol 2. Drenova 3. Vrbrnik 4. Drenova 5. Rijeka 6. Omišalj

Slika 7. Prebiralice malih sopila, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

⁶⁾ Samo na primjerku iz Rijeke viri latica izvan špuleta, a i jamica je vrlo uska, pa se vidi, da je taj instrument gradio izučeni tokar (Josip Blau), koji nije uzeo obzir na gomoljasti namot konca na pisku, koji mora čvrsto sjesti na vrh laticе u jamici špuleta.

Prebiralica iz Rijeke, što ju je izradio tokar, a ne sopac, svinula se, jer nije majstor uzeo za svoj rad dovoljno suho drvo.

Slika 8. Prebiralice velikih sopila, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

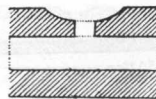
I prebiralica vele sopile iz Rijeke je svinuta ali po strani, pa se na ovom presjeku to ne vidi. Razlog je isti, kao i kod one manje.

Isporedbom pojedinih prebiralica razbira se, da je duplja u prve tri mnogo manje konična nego u prebiralicama iz Drenove.

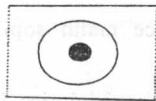
Ako isporidimo pak obadvije sopile iz Omišlja — upotrebljava ih baš jedan par sopaca, kumpanji, koji redovno zajedno sopusu — možemo čak zaključiti, a to će nam potvrditi poslije i opis tvorbe takovih sviraljki, da obadvije sopile, koje imaju skupa zvučati, imaju i jednaki profil duplje na gornjem kraju — pri vrhu prebiralice — bez obzira na to, da li je ta sopila vela ili mala.

Na svakoj je prebiralici na donjem njezinom kraju tanji izdanak, ukkladak, kojim će se prebiralica utaknuti u duplju krila. Najvećma se čunjasta duplja cijele prebiralice nastavlja pravilno i u tom izdanku ili „umetku” — kako su ga nazvali moji sopci u Drenovi, pače dijelom i u krilu, kao na pr. na instrumentu iz Vrbnika, što se čuva u muzejskoj zbirci pod br. 2044. Na drugom primjerku iz muzejske zbirke inv. br. 6638 iz Novog Vinodola — razbira se, da je rukotvorac proširivanje krila prenio dijelom na duplju prebiralice, pa se duplja počinje već u „umetku” prebiralice lijevkasto raširivati.

Na prebiralici su „škujice za prebirat”. Tako ih zovu u Drenovi, Omišlju, Krasu i Hlapu. U Vrbniku su to „škuje” (v. Žic, Zbornik z. n. ž. i o. XV str. 201.). Da prsti kod prebiranja mogu dobro prilegnuti uz prebiralicu i potom dobro zatvoriti „škujice”, na prednjoj su strani prebiralice urezane ovalne udubine.

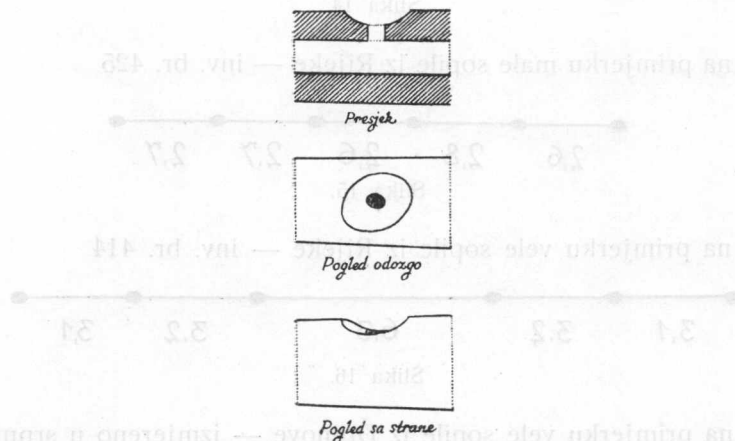
Presjek

Pogled odozgo

Slika 9. Oblik usjekline na onom mjestu prebiralice, gdje je „škujica za prebirat”, $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Redovno je takova usjeklina učinjena okomito na os prebiralice, no na primjerku iz Novog Vinodola — inv. br. 6638, — ti su urezi malo otklonjeni od okomitog smjera valjda zato, što se tako spretnije drži instrument i ruka može — dok prebire na sopili — zauzeti prirodni položaj.

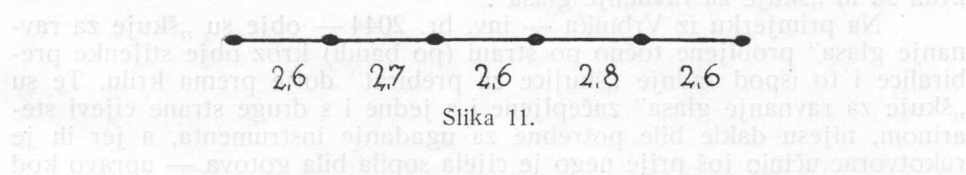

Slika 10. Oblik usjekline na onom mjestu prebiralice, gdje je „škujica za prebirat”,
1/2 nar. vel.

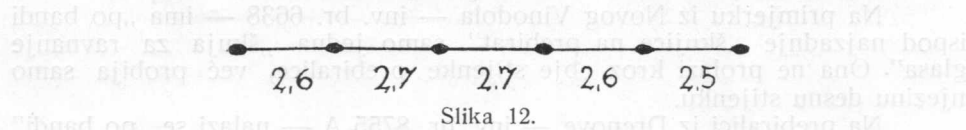
„Škujica za prebirat” ima na veloj i maloj sopili po šest. Razmaci su među škujicama na maloj sopili podjednaki, a na veloj sopili sve su po tri škujice podjednako razmaknute, dok je razmak između obih skupina — između gornjih triju i donjih triju škujica —, otprilike dvaput tako velik.

Mjerenje na primjercima iz raznih krajeva — mjereni su razmaci između središta „škujica” — pokazuje ovo:

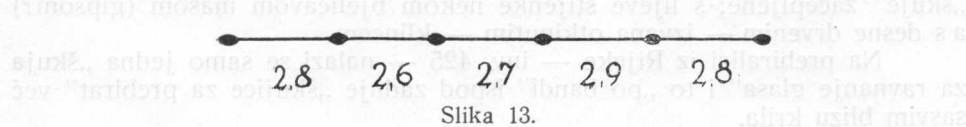
- 1) na primjerku male sopile iz Novog Vinodola — inv. br. 6638

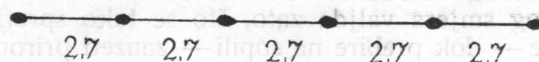
- 2) na primjerku male sopile iz Vrbnika — inv. br. 2044

- 3) na primjerku male sopile iz Drenove — inv. br. 8755 A

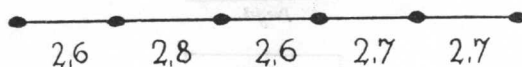

4) na primjerku male sopile iz Drenove — izmjereno u srpnju 1931

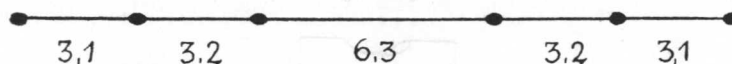
Slika 14.

5) na primjerku male sopile iz Rijeke — inv. br. 425

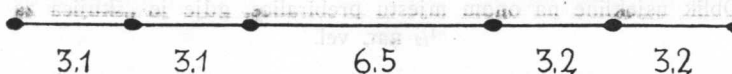
Slika 15.

6) na primjerku vele sopile iz Rijeke — inv. br. 414

Slika 16.

7) na primjerku vele sopile iz Drenove — izmjereno u srpnju 1931.

Slika 17.

U primjerku male sopile iz Sv. Jelene izmjerio sam — u istom redu — ove razmake: 2,6; 2,6; 2,7; 2,7; 2,75 cm, a na primjerku vele sopile iz istog mjesta (na ove dvije sopile sope se zajedno) ove razmake: 3,1; 3,1; 7,3; 3,3; 3,1 cm.

Osim ovih „škujica za prebirat“ nalaze se na maloj sopili „po bandi“ — sa strane — još nekoliko „škujica“. Moji sopci iz Drenove nazvali su ih „škuje za ravnanje glasa“.

Na primjerku iz Vrbnika — inv. br. 2044 — obje su „škuje za ravnanje glasa“ probijene točno po strani (po bandi) kroz obje stijenke prebiralice i to ispod zadnje „škujice za prebirat“ dolje prema krilu. Te su „škuje za ravnanje glasa“ začepljene i s jedne i s druge strane cijevi stearinom, nijesu dakle bile potrebne za ugađanje instrumenta, a jer ih je rukotvorac učinio još prije nego je cijela sopila bila gotova — upravo kod izradivanja same prebiralice — to ih je naknadno morao začepliti.

Na primjerku iz Novog Vinodola — inv. br. 6638 — ima „po bandi ispod najzadnje „škujice na prebirat“ samo jedna „škuja za ravnanje glasa“. Ona ne prolazi kroz obje stijenke prebiralice, već probija samo njezinu desnu stijenku.

Na prebiralici iz Drenove — inv. br. 8755 A — nalazi se „po bandi“ ispod zadnje „škujice za prebirat“ jedna „škuja za ravnanje glasa“ i ona prolazi naskroz obim stijenkama cijevi. I tu su i s jedne i s druge strane te „škuje“ začepljene; s lijeve stijenke nekom bjeličavom masom (gipsom?) a s desne drvenim — izvana otkinutim — klintcem.

Na prebiralici iz Rijeke — inv. 425 — nalazi se samo jedna „škuja za ravnanje glasa“ i to „po bandi“ ispod zadnje „škujice za prebirat“ već sasvim blizu krila.

Na prebiralici male sopile iz Omišlja vidio sam dvije „škuje za ravnanje glasa”: jedna je ispod najdonje „škujice za prebirat” i prolazi obim stijenkama cijevi — ona daje sopili bolji glas, kazali su mi omišaljski sopci — druga je između pete i šeste „škujice za prebirat” i prolazi samo jednom stijenkom cijevi — ona je tu smještena zato, da se mala i vela sopile bolje slažu u glasu; tako po kazivanju omišaljskih sopaca. Tako su isto smještene „škujice” na malojoj sopili iz Svete Jelene.

I na sopilama iz Hlape i Krasa nalazi se „škuja za ravnanje glasa” redovno između pete i šeste „škujice za prebirat”; ona prolazi mahom kroz obje stijenke prebiralice. Ako to nije za ugadanje sopile dosta onda se naknadno, kada je sopila već gotova i njezin se glas „zjuštuje” (ugada), probija još jedna „škuja za ravnanje glasa” na dnu prebiralice ili samo kroz jednu stijenku cijevi ili kroz obje stijenke.

Nejasan je navod Žica (u Zborniku XV str. 201). On kaže: „Na civi (prebiralici) ima škuje, sih je osen. Kadagod ima jenu po bandi”. Nijesam uopće vidio nigdje sopile s osam „škujica za prebirat”. Bit će, da je Žic brojio sve „škujice”, pa u njegovom broju osam valja tražiti i šest „škujica za prebirat” i dvije „škuje za ravnanje glasa”.

Na prebiralici vele sopile iz Rijeke — inv. br. 414 — nalazi se jedna „škuja za ravnanje glasa” ispod zadnje „škujice za prebirat” sasvim pri dnu cijevi uz krilo.

Na prebiralici vele sopile, koju sam pregledao u Omišlju, nalazila se „škuja za ravnanje glasa” samo na umetku, kojim se prebiralica uklada u krilo; ona prolazi obim stijenkama umetka, a smještena je tako, da se točno prekriva sa „škujom za ravnanje glasa”, koja se nalazi u samom krilu. Sopac može sada namjestiti prebiralicu u krilu tako, da se te „škuje” prekrivaju, ali i tako, da se te „škuje” križaju. Time on regulira, da „bude glas tanji ili deblji”.

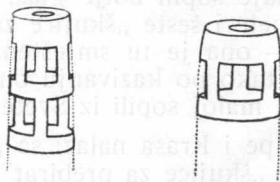
Tako je to uređeno i kod ostalih sopila, koje na izbočini krila (korniču) imaju „škuju za ravnanje glasa”. Vazda treba, da se škuja u krilu točno pokriva sa škujom u umetku prebiralice, ako je taj umetak tako dugačak, da bi — umetnut u krilo — prekrio „škuju za ravnanje glasa” u samom krilu. Na muzejskim primjercima — inv. br. 414, 425, 8755 A — nalazi se na umetku rupa, koja se prekriva s „škujom za ravnanje glasa” na krilu, ali tu prolazi i jedna i druga „škuja” samo jednom stijenkom krila i umetka. Na primjerku muzejske zbirke — inv. br. 6638 — umetak samo malo prekriva „škuju” krila, pa je na tom mjestu samo usiječen. Primjerak muzejske zbirke — inv. br. 2044 — ima tako kratak umetak, da na njemu nije trebalo niti bušiti „škuje” niti zarezivati, jer on uopće ne dosiže „škuje” na krilu. Ovu „škuju” na krilu vele sopile nazvao je svetojelenski sopac „oduha”.

Prebiralicu naziva Kuhač (op. c. st. 11) „karabe”. Ja nijesam toga naziva nigdje čuo. Bit će, da ga je Kuhač upotrebio prema nazivu zvučne cijevi, sviralice, na gajdama. Naziv karabe u inventaru muzejske zbirke na primjerku iz Novog Vinodola (inv. br. 2044) uzet je prema Kuhačevoj terminologiji.

Gornji kraj prebiralice, u koji se usaduje špulet, ima olovni okov, koji priječi, da prebiralica kod umetanja špuleta ne napukne.

Oblik toga okova je vrlo jednostavan. To su dva do tri prstena, koji tijesno upadaju u pripravljene žlijebiće u samoj prebiralici, a ti su

prsteni međusobno povezani uskim sponama, koje idu u smjeru dužine cijevi. Oblik se lako razbira iz slika:

Slika 18. Oblici okova na vrhu prebiralice, $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Okov na tri prstena imaju obadva primjerka iz nekadašnje Kuhačeve zbirke (potječu iz Rijeke) i primjerak iz Vrbnika (inv. br. 6638). Okov sa dva prstena ima primjerak iz Novog Vinodola — inv. br. 2044 — i primjerak iz Drenove — inv. br. 8755 A.

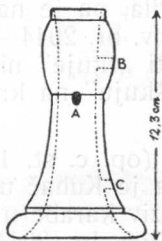
Kuhačevi primjerci imaju na prstenima još i male izdanke, a na gornjem rubu prvog prstena — na vrhu prebiralice — još i užetasto izrezani pojas.

Primjerak iz Drenove — inv. br. 8755 A — ima ukras i na gornjem i na donjem prstenu. Na gornjem prstenu — pri vrhu prebiralice — urezane su tri brazde unaokolo, a na donjem prstenu jedna brazda otprilike u sredini.

Svetojelenski sopac sam je na svojoj prebiralici male sopile, (što ju je kupio gotovu na Rijeci), načinio olovni ukras još na dva mjesta: prvi olovni nazubljeni prsten ukrašen je još i križem povrh najgornje „škujice za prebirat“) a drugi jednostavni olovni prsten smješten je između treće i četvrte „škujice za prebirat“. Na tom primjerku ti su olovni okovi doista samo ukras. No vidio sam primjeraka, gdje ti olovni okovi sapinju napuknutu prebiralicu; napuknutu prebiralicu čak vežu manje vješti sopci običnom željeznom žicom.

Krilo je lijevkasti drveni tulac, u koji se umeće, zapravo usaduje prebiralica pomoću svoga umetka. Ako umetak prebiralice ne pristaje dobro u duplju krila, (koja je zbog toga ovdje malo šira), omota se umetak koncem ili predicom ili papirom.

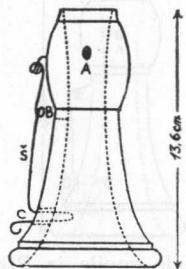
Profilacija krila razbira se iz ovih shematskih slika.

Slika 19. Krilo male sopile iz Novog Vinodola, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

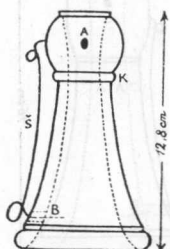
Primjerak iz Novog Vinodola — inv. br. 2044. — Na gornjem dijelu krila razbira se, da je tu negda bio prsten od lima; sada ga na sopili više nema. Škuja A prolazi obim stijenjkama krila. Škuje B i C pro-

laze samo jednom stijenkom. Na instrumentu nema traga žičanom peru, možda je sopac njegov upotrebljavao klinčić kao i bodulski sopci.

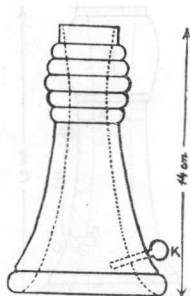
Slika 20. Krilo male sopile iz Vrbnika, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

Primjerak iz Vrbnika — inv. br. 6638 — Na krilu ove sopile nema traga kakovom prstenastom okovu. Zato je i gornji rub krila izašao nezgrapan i odebeo. Sve tri „škuje” A, B i C prolaze samo jednom stijenkom krila. š — je žičano pero, nazivaju ga „šusta”, koje služi zapijanju špuleta, koji se u krilo sprema, dok sopac ne sope.

Slika 21. Krilo male sopile iz Drenove, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

Slika je učinjena prema primjerku iz Drenove. Škuja A pokriva se sa škujom na umetku prebiralice, kako je to već istaknuto. — K — je kornižić (naziv u Krasu) i služi tek kao ukras. š — je „šusta za držat špulet”.

Slika 22. Krilo male sopile iz Omišlja, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

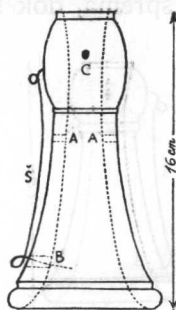
Slika je učinjena prema primjerku iz Omišlja. k — je „klinčić”, kojim se zapije špulet u krilo, kada ga sopac sprema, kada ne svira.

Slika 23. Krilo male sopile iz Rijeke, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

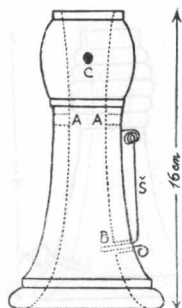
Primjerak iz Rijeke — inv. br. 425 — Škuje A i B prelaze samo jednom stijenkom krila. Dok rupa A ima svoju funkciju, jer je zbog „ravnjanja glasa” tamo smještena i prekriva se točno s „škujom” u umetku prebiralice, „škuja” B samo je zato tu, da propusti zavoj šuste š, koji će pridržavati špulet, dok se u krilo sprema.

Sve su ovo dosada nacrtana krila malih sopila, krila velikih sopila zadržavaju u glavnom oblik krila malih sopila, samo su razmjerno veća.

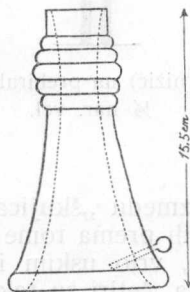
Slika 24. Krilo vele sopile iz Drenove, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

Slika je učinjena prema primjerku iz Drenove. „Škuje” A i C su „škuje za ravnjanje glasa”. Dok A prolazi obim stijenkama krila, C prolazi samo jednom stijenkom. „Škuja” B samo propušta izdanak „šuste za držat špulet” š (naziv šusta upotrebljava se zapravo samo u Drenovi).

Slika 25. Krilo vele sopile iz Rijeke, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

Primjerak iz Rijeke — inv. br. 414. I tu su dvije „škuje za ravnanje glasa”: A prolazi obim stijenkama, a B samo jednom stijenkom krila. Na dnu krila je tanki prorez, kojim ulazi izdanak šuste u krilo, da pridrži špulet, kada se u krilo spremi. Značajno je, da se na obadva primjerka iz Rijeke — inv. br. 425 i 414 — nalazi šusta na lijevoj strani prebiralice, a na ostalim sopilama na desnoj strani.

Slika 26. Krilo vele sopile iz Omišlja, $\frac{1}{4}$ nar. vel.

Slika je načinjena prema primjerku, koji sam pregledao u Omišlju. Na krilu se nalaze dvije „škuje za ravnanje glasa”, koje se prekrivaju sa pripadnim „škujama” u umetku prebiralice. k — je „klinčić”, koji — umjesto šuste — ima da pridrži u krilo spremljeni špulet. I tu se, kao i na primjerku male sopile iz Omišlja (v. sl. 22), nalazi klinčić na lijevoj strani krila.

„Škuje za ravnanje glasa” naziva Kuhač (op. c. str. 11) „sopusima” ne navodeći, gdje je takav naziv čuo. Ja tog naziva nijesam nigdje čuo. Cuo sam samo naziv „oduha” za „škuju” u izbočini krila, koja se prekriva sa škujom u prebiralici.

Kako sopac sprema pisak, kad svrši svirku, već je prije istaknuto. No i špulet će sopac, kada prestane svirati ili kada prenaša sopilu, spremiti. Skinut će ga s prebiralice, pa će ga obrnutim smjerom umetnuti u krilo, a da mu se ispadne napolje, poduprijet će ga ili „klinčićem” ili „šustom”. Klinčić — u Hlapi i Krasu nazivaju ga „kinčić” — nalazi se na primjercima sopila iz Omišlja, a po svoj je prilici bio i na primjerku iz Novog Vinodola — inv. br. 2044 — samo je tu klinčić izgubljen. Šusta je pero načinjeno od mjedene žice i ima pri dnu izdanak, kojim ulazi u krilo. Taj izdanak, kukica, viri dovoljno duboko unutar krila, pa zapne špulet, kada se umetne i spremi u krilo. „Šustu” naziva Kuhač „zapinjača” ili „rasponak” (op. c. str. 11); ja tog naziva nijesam nigdje čuo.

Gornji rub krila okiva se limenim prstenom, koji priječi, da krilo ne može napuknuti, kada se u nj usaduje prebiralica. Ovu istu svrhu ima i odebljani gornji dio krila odmah ispod tog prstena. Toj nabrekli, koja zahvaća čitavu gornju trećinu krila, svrha je, da učini krilo što čvršćim. Oblik je ove nabrekline najvećma jajolik, ali može biti i prstenast, kako je to na primjercima iz Omišlja. U Krasu zovu prstenastu nabreklinu krila „kornižićem”. Na drugim je sopilama oblik bačvast, pa i kuglast.

Čitava sopila pričinja se tokarenom. No nije to svagda. Drenovski majstor, a i majstori dobrinjski nemaju tokarske klupe i sve izrađuju

rukama, (v. poslije u trećem poglavlju). To se lako razabira već po vrlo primitivnim ukrasima.

Tokarene su sopile — obadva primjerka iz Kuhačeve zbirke, inv. br. 425 i 414 — ukrašene tokarenim prstenastim ukrasom ovoga profila:

Slika 27. Ukas (kornižić) na prebiralici sopile iz Rijeke,
 $\frac{1}{2}$ nar. vel.

a ti prstenci razmješteni su između „škujica za prebirat” i povrh prve i ispod posljednje škujice; ima ih prema tome na maloj sopili sedam. Ostali je ukas samo u prstenastim, vrlo uskim i plitkim brazdama. Na vrhu prebiralice, odmah ispod okova, četiri su takove prstenaste brazde tijesno prslonjene jedna uz drugu. Po jedna takova brazda obavija prebiralicu na mjestu „škujice”. Na krilu su dva niza po četiri takove brazde.

Obične i priprostije sopile — rad rukotvoraca — ukrašene su samo vrlo nepravilno izrezanim prstenastim brazdama. Upravo na tim brazdama najbolje se može razabrati, da su izrađivane običnim nožićem bez tokarske klupe.

Na primjerku iz Novog Vinodola, inv. br. 2044 — po četiri su brazde odmah ispod okova na vrhu prebiralice, iznad prve i ispod posljednje „škujice za prebirat”. Između „škujica” urezane su po tri brazde između prve i druge, druge i treće, a po dvije brazde između treće i četvrte, četvrte i pete, i pete i šeste „škujice”. Na kraju je na ovalnoj izbočini najprije prsten od dvije plitke brazde, onda jedan od tri, opet jedan od dvije i sasvim dolje od jedne brazde. Ispod izbočine, na samom lijevku dva su prstenasta ukrasa, u svakom po dvije brazde.

Na primjerku iz Vrbnika, inv. br. 6638 — brazde su grublje urezane, šire su i dublje. Ispod okova pri vrhu prebiralice jedna je brazda. Iznad prve „škujice za prebirat” i između svih „škujica” sve su po dvije takove brazde. Ispod zadnje „škujice” urezane su tri brazde. Na ovalnoj izbočini krila ima šest prstenastih brazda, a na lijevku krila samo jedan prsten od četiri takove brazde.

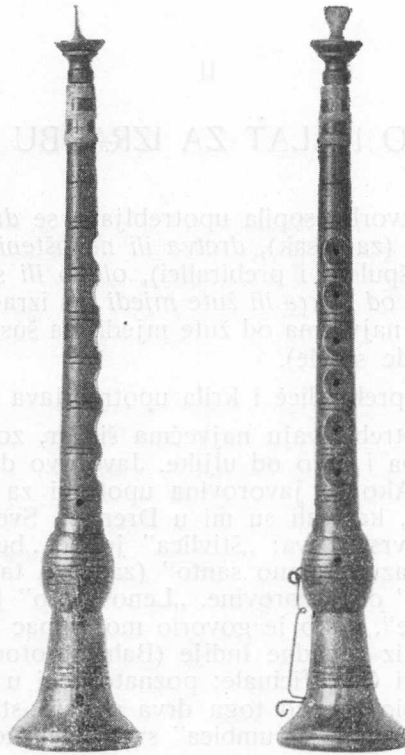
Na prebiralici iz Drenove — inv. b. 8755 A — ukas je još jednostavnije raspoređen. Tu su prstenci od po tri urezane brazde iznad prve i ispod zadnje „škujice za prebirat” a i između pojedinih „škujica”.

Ovalna izbočina na krilu vele i male sopile iz Omišlja načinjena je od nekoliko prstenastih „kornižića”, kako se to lako razabere iz shematskih slika br. 22 i 25. Kornižići se redaju jedan do drugoga tako, da je onaj u sredini najširi. Ima ih svega pet.

Na krilu sopile iz Krasa nalazi se kao ukas samo jedan takav „kornižić” ispod same ovalne izbočine krila. Tako i na krilima obih sopila iz Sv. Jelene.

Neke su sopile ulaštene, druge lakirane, a ima ih i neulaštenih ili samo premazanih uljem.

Dr. Giambatista Cubich u svojim „Notizie naturali storiche sull' Isola di Veglia” (Trieste 1874 na str. 102), daje samo kratku bilješku o konstrukciji sopile: „...alcune pive costruite alla foggia di un oboè”, ali dodaje zato opasku o oštrom zvuku tih sviraljaka: „il quale stromento dà una voce stridente difficile a sopportarsi da un orecchio educato”.

Slika 28. Sopila mala iz Novog Vinodola, pogled sa strane i sprijeda.

II

GRADIVO I ALAT ZA IZRADBU SOPILE

Kao građa za tvorbu sopila upotrebljava se *drvo* (za špulet, prebiralicu i krilo), *trstika* (za pisak), *dretva ili navošteni konac* (za omatanje piska i układaka na špuletu i prebiralici), *olovo ili stanj ili cinj* (za okivanje prebiralice), *lim od bakra ili žute mjedi* (za izrađivanje latice i okova na krilu), *kovna žica*, najvećma od žute mjedi (za šustu) i *lak*, dotično *ulje* (za premazivanje cijele sopile).

Za izrađivanje prebiralice i krila upotrebljava se različito drvo.

U Drenovi upotrebljavaju najvećma šimšir, zovu ga tamo „busol”. Dobra je i tisovina, pa i drvo od uljike. Javorovo drvo dobro je za prebiralicu vele sopile. Ako se javorovina upotrebi za izradbu male sopile, dat će ova slabi glas, kazivali su mi u Drenovi. Svetojelenski sopac ima malu sopilu od više vrsti drva: „štivlica” je od „bukve”, „trumbica” od drva, što ga je on nazvao „leno santo” (zapravo tal. legno santo, nemj. Guajakholz), a „krilo” od javorovine. „Leno santo” je teško crveno drvo, koje „nikad ne pogine”, kako je govorio moj sopac Stipan Domijan, zvan Pičina. Drvo potječe iz zapadne Indije (Bahama-otoci) i zove se zapravo Guajacum sanctum, ili G. officinale; poznato je i u liječništvu. Tko zna, kojim je putem dospio komad toga drva u naše strane pa je od njega izgrađena negdje u Drenovi „trumbica” svetojelenske male sopile.

U Krasu općine dobrinjske na Krku veli majstor, koji pravi sopile: „Najboje drvo za sopol je žestil¹⁾”, a more se i drugo drvo zet. Nikad ne zomen kitu nego od natal posičen drvo”.

U Hlapi općine Dobrinj najvećma se upotrebljava javorovina. Ako se uzima maslinovo drvo, mora biti „od ulikve, ka se je osušila”

U Vrbniku za sopilu „govore, da je od javora” (navod Žica u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 201).

Kuhač (op. c. str. 11) kratko tek navodi, da je sopila „ponajviše od jasenovine”.

Uvijek se upotrebljava suho drvo. Treba sušiti „najmanje leto dan”, govori se u Krasu, jer treba „da bude tvrdo kako kost”, kaže se u Hlapi.

¹⁾ U Kastavštini se to drvo naziva šestil. Posredstvom Sveučilišnog botaničkog zavoda utvrđeno je, da je to vrsta javora i to upravo Acer monspessulanum L. Hvala predstojniku tog zavoda, sveuč. prof. g. dru V. Vouku za taj podatak. — U Kastavštini cijene drvo šestila osobito podesnim za tokarenje.

Istu vrstu drva upotrebljavaju za izradivanje prebiralice i krila. Samo se „špulet more udelat i od drugoga drva” (Hlapi na Krku). Za prebiralicu je najbolje upotrebiti dovoljno debeli štap.

Za izradivanje piska upotrebljava se trstika, „šuplja terst”, kaže Žic (op. c. u Zborniku XV, str. 201 i dalje). I trstika mora biti „fanj suha”, hoće li se od nje istesati pisak.

Za obavijanje i vezanje obih jezičaca u pisku upotrebljava se dretva (u Hlapi na Krku) ili nasmoljeni konac (u Drenovi). Za smoljenje konca uzima se smola (kolofonij), pa se smiješa s uljem. Valja paziti, da ne bude premekana, jer bi se inače lijepila o usne sviračeve za vrijeme sviranja.

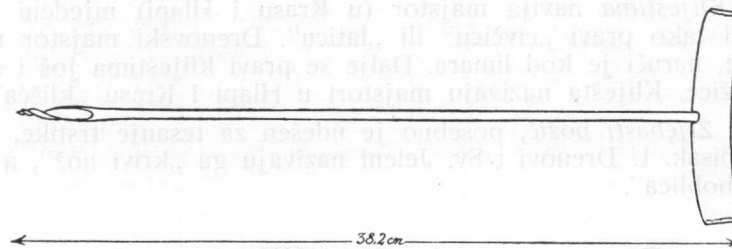
Alat, kojim se služi tvorac sopile kod svoga posla vrlo je jednostavan i priprost.

Za izradivanje prebiralice, krila i špuleta treba majstor ovo oruđe i spravice:

1) *Sjekirica*: njome se teše izvana prebiralica, krilo i špulet. Nazivlju je „sikirica” (u Krasu i Hlapi).

2) *Razne vrste svrdla*:

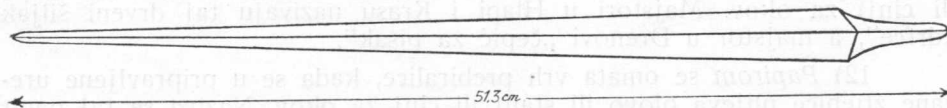
a) Valjkasto svrdlo s promjerom od 5 mm. Njime se buši prva valjkasta duplja duž cijevi prebiralice. Nazivi su „svidrić” (u Hlapi), „svedar” (u Drenovi).

Slika 29. Svedar za bušenje prve duplje u prebiralici.

b) Čunjasto svrdlo posebnog oblika, nalik na zavijenu sablju ili nož. Donji mu je profil 5 mm, a dalje se blago proširuje. Tim svrdlom ona se već gotova valjkasta duplja u prebiralici zapravo čunjasto proširuje. I u Hlapi i u Krasu nazivaju to svrdlo „svidar”.

bb) U pomanjkanju ovakovog čunjastog svrdla služi se drenovski majstor s više valjkastih svrdala, kojima ubuši duplju prebiralice najprije stubasto, pa te unutarnje neravnosti izgladuje posebnim četverastim piramidnim željeznim klinom. I to je majstoru „svedar”.

Slika 30. Svedar za konično bušenje duplje u prebiralici.

c) Široko valjkasto svrdlo profila 1,5 do 2 cm. Njime se buši prva valjkasta duplja u krilu. Nazivaju ga „svidar” u Hlapi i Krasu.

3) *Žljebasto dlijeto*. Njime se služi samo majstor u Krasu, da izdube već gotovu valjkastu duplju u krilu šire i da joj dade značajni ljevkastí oblik, koji će učiniti ton sopile punijim i zvučnijim. To dlijeto naziva majstor „gujba”.

4) *Nožić*. Njime se služi rukotvorac najprije za izrezivanje pasića, dalje za izrezivanje kolombarića (ukrasa na sopili), još i za gladenje vanjske obline, pa i za izrezivanje prstenastih žljebova pri vrhu prebiralice, (u te se žljebiće kasnije ulijeva olovo, da se dobije prikladan okov), napokon se nožićem izgladuje i taj olovni okov. Nožić nazivaju majstori u Drenovi, Hlapi i Krasu „britvica”, druguda i „kosiric”.

5) *Turpija*. Njome se iglađuju vanjske obline na špuletu, prebiralici i krilu. Posvuda je nazivaju „rašpom”.

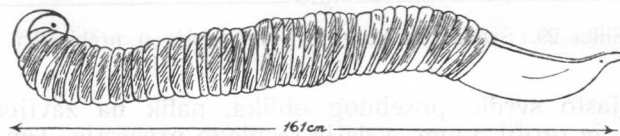
6) *Staklo*, u Hlapi i Krasu „stoklo”, zapravo krhotine stakla s oštrim rubovima. I njima se izgladuju vanjske obline svih dijelova sopile.

7) *Željezni zašiljeni klin*. Njime se propaljuju „škujice za prebirat” i „škujice za ravnanje glasa”, pa i „škujica”, u koju se utiče klinčić ili šusta. Istim se željeznim klinom propaljuje i čunjasta duplja u špuletu. Taj željezni klin nazivaju i u Hlapi i Krasu i Drenovi jednostavno „železo”.

8) *Makaze*. Njima se izrezuje od lima tanka uska pruga, koja će služiti kao okov krila. U Hlapi i Krasu nazivaju ih „škare”.

9) *Kliještima* navija majstor (u Krasu i Hlapi) mjedeni lim oko „železa” i tako pravi „civčicu” ili „laticu”. Drenovski majstor ne pravi sam laticu, naruči je kod limara. Dalje se pravi kliještima još i šusta od mjedene žice. Kliješta nazivaju majstori u Hlapi i Krasu „klišća”.

10) *Žljebasti nožić*, posebno je udešen za tesianje trstike, od koje se pravi pisak. U Drenovi i Sv. Jeleni nazivaju ga „krivi nož”, a u Hlapi i Krasu „hoblica”.

Slika 31. „Krivi nož” za tesianje piska.

11) *Drveni šiljak*, oko kojega se obavijaju obadva jezičca, kada se vežu nasmoljenim koncem ili dretvom u dvojezični pisak. Tako u pisku ostane kružna šupljina, koja sjeda točno na laticu u jamici špuleta. Taj šiljak umeće se i u prebiralicu, kada se nalijeva rastaljeno olovo (ili stanj ili cinj) za okov. Majstori u Hlapi i Krasu nazivaju taj drveni šiljak „drfće”, a majstor u Drenovi „čepić za pisak”.

12) *Papirom* se omata vrh prebiralice, kada se u pripravljene urezane žljebiće ulijeva olovo ili stanj ili cinj za okov. Naziva se taj papir „hartom” (u Hlapi i Krasu), „kartom” (u Drenovi).

13) *Žlica ili lončić*, u kojem se tali olovo ili stanj ili cinj za okov prebiralice.

14) *Perom od kokoši maže* se sopila izvan i to uljem, ili se politira.

III

KAKO SE GRADI SOPILA

Posredstvom vrijednoga mog učenika Franje Dude iz Krasa, općine dobrinjske na Krku, dobio sam dva opisa tvorbe sopile, pa kako su ti opisi napisani dijalektom, donosim ih potpuno prema zapisu, a na koncu ću upotpuniti opise još prema svojim zapisima iz Drenove u Kastavštini.

U selu Hlapa općine Dobrinj ugledan je sopac i graditelj sopila Antun Jakominić, rođen godine 1899. Evo kako on opisuje svoj rad kod gradnje sopile.

„Drvo zomen u maranguna¹⁾, a rabin javorovo drvo. Još se more udelat i od ulikve, ka se je osušila. Ja najprvo sušin drvo, da bude tvrdo, kako kost, a onput gren tesat. Svejeno je, ki del se najprvo udela. Ja šenpre udelan najprvo civ.

(a) Civ zmirin va drugu sopol i onput malo so sikiricun stešen. So jenin napošnin²⁾ svidričen³⁾ zvrтин skrozi. Sada so jenim drugin svidron⁴⁾ zvrтин civ, da bude na vrhu tonja a na dnu šira. Rabin ga i za velu i za malu sopol. Ja po priliki s ovin svidron zvrтин široku civ, ali potli — kada zjuštujen⁵⁾ na drugu — onput, ako je glas bas⁶⁾, još malo zvrтин⁷⁾. Sada so sekiricun stešen, a onput so rašpun i so stoklon zglatkan.

¹⁾ U stolara.

²⁾ Naročito za tu svrhu udešenim, prikladnim.

³⁾ Taj „svidrić” mu je načinio kovač Jakominić iz Gostinjca; dugačak je 5 dm a dube duplju s profilom od 5 mm.

⁴⁾ Taj je „svidar” poput sablje ili velikog noža, malo je žljebast i vrh mu je za 90 stupnjeva zakrenut. Zakret taj prelazi postepeno od vrha sve dalje. S jedne je strane naoštren, a s druge nije. Dulji je od prebiralice („civi”) vele sopile. Vršak ovoga „svidra” baš je tako širok kao i profil onog prvog „svidrića”. S ovim drugim svrdlom radi se vrlo polagano vrteći neprestano prebiralicu drugom rukom. Prebiralica jedne i druge sopile (vele i male, debele i tanke) dobiva prema tome na gornjem svom kraju („pri vrhu”) profil duplje jednako širok. Na donjem kraju („pri krilu”) dobiva prebiralica male sopile razmjerno uži profil duplje od prebiralice vele sopile, jer se ovo drugo svrdlo ne utjera čitavo u njezinu duplju. A na veloj sopili izlazi duplja razmjerno šira, jer je i cijev prebiralice razmjerno dulja. Iz toga se razbira ujedno i to, da je koničnost duplje u veloj i maloj sopili podjednaka, pa se ta koničnost postizava upravo ovim drugim blago koničnim „svidrom”.

⁵⁾ Ugađam.

⁶⁾ Krupan.

⁷⁾ Iz toga se može razabrati iskustveno pravilo, da profil cijevi utječe na sitnoću glasa, kako je to već i Mahillon u svojim istraživanjima utvrdio dajući iskustvenu formulu, po kojoj se teorijska duljina cijevi ima umanjiti za tričetvrtine dijametra u srednjem presjeku cijevi. Mahillon, op. c. III str. 461 i dalje.

Škujice delan so jenin napošnin železon⁸). Š njen probijen i špulet. Železo zožorin i onput probijen š njen škujice; na jednoj bandi probijen jih 6, a dvi škujice z (druge) bandi među dvi zadnje škujice. Ako je potreba — kada zjuštujen — onput probijen još jenu ili dvi škujice z bandi (misli ovu drugu stranu, na kojoj su „škuje za ravnanje glasa“) na dno civi.

Pasiće — male koloborice — delan na britvicu⁹). Na vrhu civi, na najtonjem kraju, zorižen so britvicun tri konalića i na kraj njih jedon obručić; na vrhu isto jedon konalić (točnije bi bilo reći „obručić“) zorižen. Sada va civ stavin jeno malo drfce i zamotan so hartun vos¹⁰) vrh. Sada olovo rastopin va jenoj žlici — to je stara žlica — i nalijen va hartu. (Kada se olovo skrutne i ohladi daje vrhu prebiralice okov, kojega je svrha već istaknuta). Kada se skrutne (olovo), so britvicun malo zgladin.

(b) *Krilo* isto zmirin va drugu sopel i onput zvrtin so jenin svi-dron¹¹). Sada ga malo stešen so sikiricun, a sve drugo delan na britvicu, rašpu i na stoklo. So britvicun zirižen znutra sve na oblo, a škujice (misli „škujice“ za ravnanje glasa i na onu „škujicu“, u koju će staviti „kinčić“) probijen so svejenin¹²) železon, s kin i škujice na civi. Na vrhu krila — na najužem kraju — stavin jedon kolonbarić od rama¹³). So starimi ška-rami zirižen i zmirin, koliko široko je tribi. So čavličin spoj in i onput na krilo nabijen. Blizu dna krila stavin jedon kinčić, ki drži špulet, kada ga se nutor stavi.

(c) *Špulet* se more udelat i od drugoga drva. So železon, s kin probijen škujice (na civi i krilu), š njen probijan i špulet.

Na ovo svejeno železo navijen so klišći malu *civčicu* od rama, za va špulet stavit. Pisok pride na tu civčicu, ka malo pride van zo špuleta.

(d) *Pisok* delan od trstiki, ku najden po dvorih oli po vrtih. Naj-prija ju sušin, a kada je već fanj¹⁴) suha, onput odrižen treščicu široku koliko pisok, a dugu dva piska. Ovu treščicu sada znutra tešen so hobli-cun.¹⁵) Sada so britvicun prekinen treščicu po polovici ali se istešo na toj bandi drži, samo se jenu polovicu pritisne ko drugoj. Sada tešen z banat ali toliko, da mi pride širina, ka mi je tribi, kada pisok zaoblin. Kada je već dosta stesano, onput zomen jeno drfce,¹⁶) široko kako civčica i stovin do polovice piska nutor. Sada vidin, ako je dosta stesan na ovoj bandi i provujen ga na drfce zaoblit. Do polovice piska zamotujen so dretvu i to je tribi jako zamotat, da boje stoji. Sada prerižen pisok na vrhu i tešen z vanjske bandi, da pride čo tanji i kada mi sope, onput znomen drfce i stavin ga na špulet.

(e) Sada sopel politiran so politirlakon, koga kupin u maranguna.

⁸) To je željezni klin na dršku; klin je dugačak 30 cm, na vrhu uzak a dalje sve širi.

⁹) Džepni nožić.

¹⁰) Sav.

¹¹) To je običan „svidar“, koji može dupsti duplje s profilom 1,5 do 2 cm.

¹²) Istim.

¹³) Bakra.

¹⁴) Prilično.

¹⁵) To je dljeto na kraju savinuto u poluvaljak, koji ima promjer malo manji od promjera trstike, koju valja tesanjem stanjiti za pisak. Hoblica je samo s jedne strane naoštrena; vidi sl. 29.

¹⁶) Drveni zašiljeni štapić dugačak oko 4 cm.

(f) Sada provan, kako će sopel sost. Kadagod se trefi, da ima sopel boji glas, a kadagod gori. Ako je glas bas, onput još malo civ zvrtin.

(g) Jedon par sopel gušta, kako se s kin pogodin, a dam je za 400, 350, 380 din. i tako, kako se s kin pogodin”.

U selu Kras, općine Dobrinj bavi se gradnjom sopile Nikola Strčić, rođen godine 1889. On se tim poslom bavi samo prigodice, a počeo je raditi prije nekoliko godina. Načinio je dosada u svemu nekih šest, sedam pari. Strčić zna i sopsti, ali ne svira „po tancih”, jer nije posebno vješti sopac. Mnogo je vještiji sopac prije spomenuti Jakominić.

Strčić opisuje svoj rad kod izrađivanja sopile ovako:

„Najboje drvo za sopel je žestil, a more se i drugo drvo zet. Drvo se suši najmonje leto dan. Čo je drvo mlaje, to je boje. Nikad ne zomen kitu, nego od natal¹⁷⁾ posičen drvo.

(a) Ja delan najprvo civ. Meru zomen kuntra drugoj sopeli. Ali ja bin sada i na oko prez mere udelal sopel. Najsigurnije je zmirit va drugu.

Malo stešen zo sikiricun, a onput gren probijat civ. Civ zvrtin zo jenin svidrićen.¹⁸⁾ Sada zomen drugi svidor napošni za ovo delo. Njega posudin u Jakominića na Hlapoj. Sada zo sikiricun stešen i onput z britvicun udelan pasiće. Kuntra drugoj sopeli zarižen, koj¹⁹⁾ ću škujice udelat. Iman jeno železo²⁰⁾, ko zozarin, i š njin probijen škujice. Na vrhu civi zarižen tri konalića kako gurlice²¹⁾ i na kraj i na početku ovih konalić mali kolonborić zarižen, da mi — kada zalijen (misli: s olovom) — tvrje stoji. Sada zamotan z hartun i stavin jeno drvo va civ. Olovo rastopin va lončiću i ulijen va hartu. Ovo olovo malo potli popravin z britvicun.

(b) Sada delan krilo. Najprija z jenin svidron²²⁾ zvrtin skrozi. Sada zo gujbun²³⁾ zisikan krilo znutra. Iman jedon fanj visok panj i na njega seden, krilo stavin mej nogi i tako z gujbun zasikan. Kada son s tin gotov, onput zomen rašpu, da se boje stondiza²⁴⁾. Vasrid sopeli (misli zapravo: usred krila), zopilin jedon kornižić,²⁵⁾ a onput sve drugo tešen z britvicun i zo stoklon zglatkan. Na najkraći kraj sopeli (i tu misli majstor upravo krilo) stavin jedon obručić od žinga²⁶⁾ i rama. Još jedon kinčić, da drži špulet va krilu.

Kada je sve finjeno, onput steplin uli²⁷⁾ i š njin pomažen sopel. Iman jeno pero od kokoše i š njin mažen.

17) Pri korjenu.

18) Taj je „svidrić” mnogo dulji od „civi na debeloj sopeli”.

19) Gdje.

20) To je željezni klin dugačak 17 cm; pri vrhu ima širinu pol cm, a na najširem mu je mjestu promjer 7,5 cm.

21) Žljebići.

22) To je obično svrdlo, prilično široko.

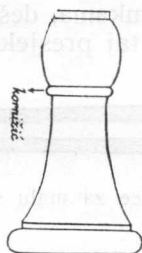
23) To je obično žlijebasto dlijeto.

24) Zaobli.

25) Prstenasta nabreklina (v. dalje na shematskoj slici). (Slika 32)

26) Cinka.

27) Maslinovo ulje.

Slika 32.

(c) Špulet delan z onin železon, s kin probijan i školjice. Na tu furmu (na taj željezni klin) sovijan zo klišći jenu civčicu od rama i nju stavin va špulet. Klišća iman z Merik.²⁸⁾

(d) Ja pisok ne delan, nego kupin od Jakominića.

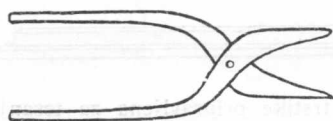
(e) Jedon par sopel udelan za 4 do 5 dan.”

Ja sam ispitivao o gradnji sopila čovjeka, koji se tim poslom bavi već odavna i kod kojega naručuju sopile naročito bodulski sopci (s otoka Krka), poimence oni iz Omišlja i okolice. Zove se Jovani Petrović, star je 58 godina, a rodom je iz sela Brdine u području riječke općine. I roditelji mu potječu iz istog sela. On sam išao je tri male škole, a zanimanjem je drvodjelac.

Niti Petrović ne radi na tokarskoj klupi. Najprije izrađuje kanu²⁹⁾ i to od štapa. Petrović zna, da se konična duplja u kani može izdupsti pomoću koničnog svrdla (takav upotrebljavaju dobrinjski majstori). Ali on nije nabavio takav „svedar”, pa je zbog toga njegov rad još primitivniji od rada dobrinjskih rukotvoraca. Da dobije čunjastu duplju, treba on nekoliko svedara različite širine, različitog profila. Najprije izdube kanu naskroz najužim svrdlom. Onda uzme malo šire svrdlo, pa proširuje duplju, ali ne sasvim do vrha kane. Trećim još širim svrdlom vrta duplju i opet manje nego drugim. Onda i četvrtim i petim svrdlom vazda sve manje. Takovim postupkom izlazi mu duplja u kani stubasta.

Da se sada ove stubaste izbočine u duplji kane odstrane i duplja iznutra izgadi, valja upotrebiti poseban „svedar”. To je dugi četvorasti piramidni željezni klin; (vidi sliku 30). Taj klin oštrim bridovima kod okretanja u duplji kane postepeno odstranjuje stubaste izbočine u nutrini kane.

²⁸⁾ Iz Amerike. Ovog su oblika:

Slika 33. „Klišća” za izradivanje laticе.

²⁹⁾ To je prebiralica. Ja ipak u ovom opisu upotrebljavam nazive Petrovićeve za pojedine dijelove sopile.

Budući da se sav posao vrši u rukama, dešava se Petroviću, da mu duplja nema kružnog presjeka, već je taj presjek koji put i eliptičan.

Slika 34. Duplja prebiralice za malu sopilu stubasto izdubena.

Kada je duplja u kani izgladena, izrađuje se cijev izvana. Izrežu se urezi, udupci za prste³⁰⁾, izrađuje se ukkladak, umetak, kojim se kana usaduje u krilo; dalje se načini okov³¹⁾ pri vrhu kane (kana se okuje „da ne pukne“, veli Petrović); provrtaju se ili ispale „škujice za prebirat“, tako i „škuje za ravnanje glasa“; napokon se kana još ukrasi urezanim prstenastim brazdama.

I Petrović izrađuje duplju vele i male kane pomoću istog alata, pa mu presjek duplje pri vrhu male i vele kane izlazi jednakog promjera i jednaka je koničnost u obim cijevima; promjer duplje na donjem kraju vele sopile razmjerno je veći prema promjeru duplje u maloj kani, 15 mm prema 13,5 mm.

Još jednu finesu konstrukcije istakao je Petrović: Vrtajući redom „škujice za prebirat“ — počinje s najsitnijom — do vrha kane, učini on svaku slijedeću „za vlas“ širom.

Kod izrađivanja krila postupa Petrović jednako kao i dobrinjski majstori, samo on ne pravi okov krila od bakra, već od žute mjedi. Za spremanje špuleta u krilo on ne pravi „kinčić“, već „šustu“, a pravi je od mjedene žice zgodnim kliještima. I Petrović zna, da je nabreklina na krilu zapravo zbog čvrstoće krila, u koje se kana usaduje — „da bude tvrje“, kako on reče — no on ističe i to, da je tako i ljepše vidjeti sopilu.

Laticе za špulet Petrović ne izrađuje sam; daje ih izraditi — prema uzorku — kojem riječkom limaru.

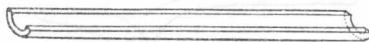
Posebnu pažnju priklanja Petrović izrađivanju piska.

Od valjkaste cijevi suhe trstike otpili on komad, koji je dugačak kao dvije dužine piska.

Slika 35. Cijev trstike; crtkano je označena trijeska, koja će se odsjeći za izrađivanje piska, $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Onda odsiječe odatle oštrim nožem plitko udubenu daščicu .

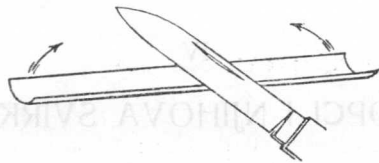

Slika 36. Trijeska od trstike pripravljena za tesaње piska, $\frac{1}{2}$ nar. vel.

³⁰⁾ „Da prsti pripadaju“, rekao je Petrović.

³¹⁾ Okov kane izrađuje Petrović na isti način kao i dobrinjski majstori, ali se ne služi olovom već limarskim cinom, koji on nazivlje „stanj“ ili „cinj“.

Sada uzme spretan svinuti nož — načinio ga je sam od jednog kraka starih makaza, a udesio ga je tako, da može nož upotrebljavati lijevom rukom, jer je on ljevak; držak toga „krivog noža” (Petrovićev naziv) dobiven je gustim namotom debele uzice, — i tim nožem (vidi sliku 29) on struže s unutarnje strane daščicu, dok ona postane savim tanka. Onda običnim nožem s vanjske strane skine, odlupi tvrdi koru trstike. Tako se dobije sasvim tanka, po širini zaobljena daščica (zapravo dio valjkastog plašta). Ta se daščica smoči u slini, dobro se oslini i previne točno po sredini — kod toga se podupre džepnim nožićem, — krajevi njezini se pritisnu jedan uz drugi.

Slika 37. Savijanje otesane trijeske za pisak, $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Prihvativši ovako svinutu daščicu na samom bridu njezinom valja nožićem otesati koso strane, da budu toliko uske, kako bi se obadva jezičca mogla lijepo obaviti oko „čepića za pisak”.

Slika 38. Savinuti i splošteni pisak, koji je „po bandi otesan” i pripravan za namatanje koncem, $\frac{1}{2}$ nar. vel.

Sada se počne obavijati pisak (otprilike u sredini) navoštenim koncem najprije sasvim „na lahko”. Onda se u tako dobivenu šupljinu piska turi „čepić za pisak” i namata dalje istim koncem stežući sve čvršće. Listići piska sve jače priliježu uz čepić, dok se ne dobije kružni otvor toliko uzak, da baš pristaje na laticu špuleta. Namot konca mora biti čvrst, pa zato izlazi nezgrapan svojom debljinom. Kada je vezanje listića svršilo, prereže se ostrim nožem onaj u sredini previnuti brid piska i to s unutarnje strane. Još se pisak s vanjske strane struže nožem tako dugo, dok njegovi jezičci postanu sasvim tanki i zatitraju, ako se u sam pisak dune.

Svetojelenski sopac sam sebi pripravlja piske. Oni se i brzo istroše, jer tanki listić trstike kod titranja lako napukne. Zato ima svaki sopac cijelu zalihu pisaka. Svetojelenski sopac postupa kod izrađivanja piska baš tako, kako je sada rečeno. Samo on skida vanjsku tvrdi koru s trstike, kada je već namot nasmoljenog konca na pisku. On listiće piska odvoji ostrim rezom tek na kraju svoga posla.

Petrović izrađuje sve dijelove sopile vazda „po staroj formi”. I on ih dakle primjeruje prema već gotovim starijim uzorcima sviraljaka kao i dobrinjski majstori. Razmještaj „škujica za prebirat” također kopira sa starijih gotovih uzoraka, pa tvrdi, da se te „škujice” moraju razmjestiti tako, da ih prsti kod sviranja lako i bez napora dohvaćaju. Samo je to njemu i drugim primitivnim graditeljima sopila kriterij za odmjerenje međusobne udaljenosti pojedinih „škujica”.

IV

SOPCI I NJIHOVA SVIRKA

„Va sopeli moraju sost vavik dva od njih: seki va svoju.

„Jena je sopela debela, ka sope debelo, a druga tenka, zač sope tenko, ova je kraća od debele, a nikoli je i tenja od nje.

„Ako će sopela sost lipo, tribi je znat va nju puhat i prebirat s persti na škujah. Va sopelu se more sost gusto i retko, kako sopec otvara i zatvara škuje, prebira ze persti.” (Žic. op. c. u Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 201 i d.)

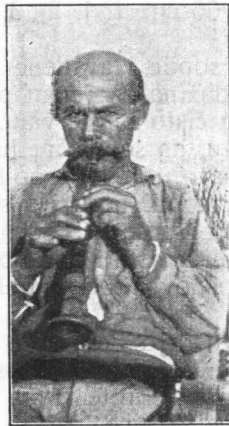
Moj drenovski sopac, koji je prebiraio na maloj sopili, upotrebljavao je samo pet „škujica”, šest mu za prebiranje uopće nije trebalo. Pri tom je njegova desna ruka sa tri srednja prsta zahvaćala donje tri „škujice” pri krilu, a lijeva ruka samo sa dva prsta naredne dvije škujice

Slika 39. Drenovski sopci; na slici se razbira smještaj ruku kod sviranja.

za prebiranje odmah do desne ruke. Njegov drug, sopac na veloj sopili, upotrebljavao je svih šest „škujica” za prebiranje, pa je pokrivao tri donje uz krilo srednjim prstima desne ruke, a tri gornje škujice pri vrhu srednjim prstima lijeve ruke.

Prije početka svirke sopci svoje sopile ugadaju. Prva im je briga, kada sviraju u ljetu — „po tancih” — da sopile dobro smoče. Nalijevaju u njih vodu — okrenuvši pri tom cijelu sastavljenu sopilu — kroz krilo.

Slika 40. Svetojelenski sopac; na slici se razbira kako on hvata lijevom rukom samo sa dva prsta — kažiprstom i srednjakom — dvije najgornje „škujice za prebirat”, a desnom rukom samo sa tri prsta — kažiprstom, srednjakom i prstenkom — daljnje tri „škujice”, pa najdonja „škujica” ostaje uopće nepokrivena.

Pisak namoče u vodi, pa ga još i dobro osline, a onda pokušavaju puhati u sam pisak. Pritom izlazi piskutav, sasvim sitan ton. Tek kada pisak sasvim lako zatitra i ogłosi se, već uz maleni tlak izveden puhanjem, onda

Slika 41. Svetojelenski sopci za vrijeme sviranja.

ga utiču na laticu špuleta i sada je sopila spremna za svirku. Tako svaki sopac pripravlja svoju sopilu. A onda moraju još ugoditi jednu prema drugoj.

Kuhač jednostavno izvodi međusobni snošaj osnovnih tonova vele i male sopile, označujući ugodaj male sopile u d-duru, a vele sopile u a-duru. No sopile iz njegove zbirke imaju duljine 45 cm i 62 cm, pa međusobni snošaj ne izlazi tako čist kao u starim šalmajima, kojima je snošaj duljina iznosio 44 cm prema 66 cm, t. j. 2 : 3, a interval osnovnih tonova bio je čisti interval¹⁾.

Baš zbog toga, što su sopile izgrađene poslije grubog mjerenja — „va drugu sopel” — omjeri dužina za jedan par sopila samo su približni, pa osnovni tonovi ne izlaze u čistom intervalu. Zbog toga se i sopci prije početka sviranja dosta naprežu, da sopile međusobno ugone.²⁾

Drenovski sopci pokušavaju jednu sopilu ugoditi prema drugoj na taj način, da sopac na veloj sopili prekrije sve „škujice za prebirat”, a sopac na malu sopilu prekrije samo tri gornje „škujice” (one pri vrhu sopile). Taj ton na maloj sopili ima biti upravo oktava osnovnog tona vele sopile. Tako su onda doista osnovni tonovi vele i male sopile u kvartnom snošaju.

Svetojelenski sopci zovu taj sklad male i vele sopile, kod ugadanja „slog”. Tim nazivom označuje se i zahvat prstima. Kada hvataju „slog”, mala sopila prekrije tri gornje „škujice” (sa dva prsta lijeve i jednim prstom desne ruke), a vela sve škujice.

I Žic spominje ovo međusobno ugadanje sopila prije sviranja: „Sopci se nauče od sopac. Šišuja i Pavović su samouki. Habivali su, kako sopu drugi, pek ontrat su tararajkivali, a potli su slagali sopeli pek sopivali. Još i seda ze sin tin, da već sopu trajsetek let, seki put prvo, nego ote poč sost kamo, slažu sopeli po celu uru i više”. (Žic, op. c. u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 201).

Kada omišljanski sopci nastupaju prigodom svečane procesije na Tijelovo i u nedjelju iza Tijelova, valja im sopsti „na jedan glas”. Zato se moraju sopile posebno ugoditi. Neda se svaka vela sopila ugoditi „na jedan glas”. Postizava se to izmicanjem špuleta izvan prebiralice, jačim

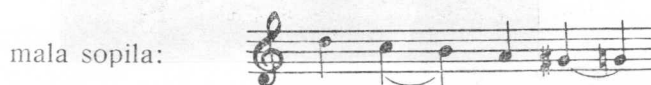
¹⁾ Ovaj omjer sviraljaka „kleine Schalmey” i „disant Schalmey” izvodi Mahillon prema Praetoriusu; vidi Mahillon, op. c. sv. I. str. 228.

²⁾ Približna intonacija obih sopila drenovskih sopaca:

× povrh nota označuje nešto previsoku intonaciju.

Približna intonacija obih sopila svetojelenskih sopaca:

Znak — označuje, da je interval nešto veći od polutona.

zapinjanjem piska u jamicu špuleta i napokon još i zgodnim smještanjem krila prema prebiralici. Svrha je ovom izmicanju špuleta i krila, da se ugone upravo oni tonovi, u kojima se obadvije sopile podudaraju. Jer — zbog jednostavnosti konstrukcije — ne će se vela sopela u gornjem dijelu svoje ljestvice savršeno podudarati s donjim dijelom ljestvice na maloj sopili niti onda, kada su osnovni tonovi obih sopila vrlo dobro ugodeni. Razlog je tome lako naći. Međusobni razmještaj pojedinih „škujica za prebirat” i na jednoj i na drugoj sopeli određuje se prema već gotovom starijem uzorku, prema drugoj sopeli, (rekao je majstor iz Krasa: „kuntra drugoj sopeli zarižen koj ću škujice udelat”). Tako mora postepeno doći do sve osjetljivijih razlika u intonaciji osobito, ako uzorak nije uvijek jedan isti instrument. Nastaju vrlo sitne razlike u intonaciji tonova unutar ljestvice na sopili, no one se kod dvoglasne svirke jedva i zapažaju naročito zbog heterofonosti svirke, t. j. zbog samostalnosti obih dionica.

Kod takove svirke „na jedan glas” sopac na veloj sopili prebire prstima samo na gornjem dijelu sopile („pri vrhu”), pa donje tri škujice za prebiranje („pri krilu”) ostaju čitavo vrijeme, dok on svira, otvorene. Da se ne smete kod sviranja, sopac svoju sopilu drugačije prime, a ne kao obično: obje su mu ruke odmaknute od krila, pa dok desna hvata kao obično prebiralicu, lijeva je ruka uhvati na onom mjestu, gdje nema „škujica”, (gornje tri škujice razmaknute su na veloj sopili od donjih triju, vidi sl. 8).

O upotrebi sopila u pučkoj muzičkoj praksi Kuhač (u spomenutom djelu, Rad 45, str. 12) navodi samo uzgredice, da se sope uz ples, ali da sopci prate i vojnike u boj i da sudjeluju u povećim narodnim svetkovinama. U tim posebnim slučajevima — kaže Kuhač — „sadrži se i poviše njih” (sopaca).

Ovaj Kuhačev podatak ispravio je već o. dr. Bernardin fra Sokol.³⁾ On izričito kaže: „Na Krku nema tog običaja, da jedan sam sopi bez drugoga glasa, a ni opet da ih se više od dvojice združi. Razlog mi je prvom dao Mihovio Perožić iz Drage (Baška), da je solo-sopljenje manjkavo, jer da dva glasa čine glazbalo „sopile”. Razlog bi drugom mogao biti, što sopci sope, kako su onaj čas nadahnuti, pa bi im teško bilo s više njih slagati. Oni uopće uvijek isti sope, t. j. s istim drugom. Tako u Drazi već prije spomenuti Perožić sopi uvijek sa svojim bratom Ivom. U pojedinom mjestu nema redovito više od četiri sopca (t. j. dva para sopaca) i ti su skoro uvijek od već poznatih sapačkih obitelji”.

Žic (u spomenutom djelu, Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 201 i dalje) kaže još i ovo: „Ki se ku (sc. sopilu) nauči sost, grusti mu se ju minjat i zato najvole, da sopu vavik oni dva, ki su se spoznali i postali pajdaši, kunpanji”.

Ja bih k tome dodao još jedan razlog, koji slijedi iz tehnike priprostog načina gradnje ovih sviraljaka, a razbira se već iz opisa onih sopila u prvom poglavlju. Nijesu sve male sopile jednake ugodbe, a tako i sve vele sopile nemaju isti osnovni ton. Kada već ugadanje dviju sopila traje „po celu uru i više”, koliko bi neprilike bilo, da se ugodu čitav ensemble sviraljaka, po nekoliko malih sopila međusobno, po nekoliko velih sopila međusobno, napokon još i cijeli skup malih sopila sa skupom velih sopila. Već ova tehnička teškoća jasno pokazuje, da je organizovanje većeg ansambla sopaca — ma da bi i u tom slučaju njihova svirka ostala još uvijek samo dvoglasna — nije moguće. Osim toga sopile imadu

³⁾ Pučko crkveno pjevanje na otoku Krku, „Sveta Cecilija” Zagreb, 1917 str. 2.

vrlo prodoran zvuk, pa već i dva sopca mogu na velikom prostoru i pod otvorenim nebom izvesti dovoljan zvučni intenzitet. Jer sopac redovno — kada sopi „za tanac”, t. j. uza svog druga, pa je njihova svirka dvoglasna — stavlja čitav pisak u usta tako, da mu se usne podupru u pločicu špuleta (vidi sl. 39) i obaviju pisak baš na onom mjestu, gdje je namot konca, (zato nesmije smola, kojom je konac nasmoljen biti premekana, lijepila bi se za sviračeve usne; vidi o tom u III. poglavlju). On postupa dakle sasvim na isti način, kako to čini i perzijski zurnaš i naši cigani zurlaši u Južnoj Srbiji. Pisak mora slobodno stajati u usnoj šupljini svirača. Zvuk zbog toga izlazi neprestance istom prodornom intenzivnošću, a svirač upotrebljava usnu šupljinu nadutu zrakom poput mijeha na gajdama; on pri tom sasvim slobodno može kroz nos disati, pa njegova svirka izlazi u neprekinutom toku. Ipak sopac prigodice načini odah. Čini to vazda samo na mjestima, gdje se svršava muzička fraza; svaku frazu — ma kako dugo trajala — ispuše u jednom dahu.

Za taj način sviranja treba se vježbati. Kako o tom nijesam zapisao svoja opažanja, poslužiti ću se analogijom od druguda. Crnogorski diplaši, koji na isti način bez odaha sviraju u posebne svoje diple, vježbaju se u sviranju već u najranijoj mladosti, kao malena dokona pastirčad. Prof. dr. Milovan Gavazzi zapisao je tu obuku crnogorskih diplaša prema kazivanju Arsenija Škatarića iz Mataguža u Zeti. Ovaj je sada student filozofije, ali je još kao dječak naučio dipliti u svom selu s djecom čobanima.

Već djeca uče svirati, pa se natječu, tko će dulje držati dah. Čine to i tako, da ih se poreda više u red, pa jedan broji, jedan dva tri, ... dotle dok i zadnji još ima daha. Govore pri tom i riječi: „Pili, vili, dipili”. Naročito uče oni, koji hoće valjano diple, „predušivati”, t. j. tako ekonomski ravnati svojim dahom, da se svirka kod udisanja kroz nos ni za čas ne prekida. Lica su za vrijeme svirke sasvim naduta. To se predušivanje uči tako, da se uzmu jače slamke (žitne) pljune se na dlan i slamka stavi u pljuvačku, pa duva u nju. Po pljuvački se pozna svaki prekid struje zraka u slamki dotično neprekinutost struje kod uvježbana „predušivanja”. Predušuju većinom samo odraslija čobančad — djeca još toga ne umiju — koja već dulje vremena diple.

Samo u slučaju, kada se sope „na jedan glas”, mora svirač jezičac zapeti usnama, da bolje ugodi svirku svoje sople, (vidi o tom napred u ovom poglavlju). Jedino u tom slučaju dakle upotrebljava svirač sopilu kao i moderni oboist svoju sviraljku. Tlakom usana na dvojezični pisak regulira sitne razlike u intonaciji.

Iz podataka, što se mogu naći u literaturi iza Kuhačevih opažanja i istraživanja, razbira se da sopci sopu samo u tri prigode.

Prva i najznatnija je njihova služba, da sviraju uz ples, tanac. Kako je ples vrlo mila zabava mladeži po svemu Hrvatskom Primorju a i u Boduliji na otoku Krku⁴⁾, sopci imadu posla gotovo svake nedjelje preko ljeta⁵⁾, jer se mladež, momci i djevojke odmah iza večernje — poslije-

⁴⁾ Za otočane s Krka kaže dr. Giambatista Cubich u spomenutom već djelu na str. 102: „Singolare si è il ballo di cui sono appasionatissimi”.

⁵⁾ Tu Žic, op. c., daje točniji podatak: „Sopivaju se nedilje maloga i se nedilje i blagdani veloga mesopusta, zadnje tri dni mesopusta sopu i večer na placi; na Ivanju, Petrovu, Jerolimju i ako kada o levi, pek na pirih i na razgon (prvu nedilju za Petrovun). Ve dne od vičernje i večer se sope, kada je za tanac, a na piru se sope i po maši sprid obeda” (v. o tom još i poslije).

podnevne pobožnosti u crkvi — sakuplja na plesalištu i čim sopci počnu, već se sastaju parovi i neumorno plešu, a plesači zacijelo izdrže dulje od sopaca, koji od vremena na vrijeme moraju prestati, kada ih sviranje sasvim umori. Osobito im se osuši grlo, a i usta, što je uvjetovano prije istaknutom tehnikom puhanja, koje neprekidno traje za sve vrijeme sviranja. Zato moraju često piti, a negda, kada su — prema pričanju — imali još veće sopile nego danas, morali su piti i više, (vidi o tom u Kuhača, op. c. Rad 45, str. 12). Svaki ples potraje prosječno oko pola sata.

U mnogo mjesta na otoku Krku, primjerice u Dubašnici (Bogovićima), u Vrbniku, naći će plesa željna mladež svake nedjelje i blagdana priliku za ples. Pa kada s bilo kojeg razloga ne nadu sopaca, pomognu sebi na taj način, da pjevaju plesne popijevke, pa i obične popijevke s beskonačnim pripjevima. To pjevanje — po umetnutim beznačajnim ornamentima, slogovima i riječima, (tajranla, ranlala, l'ndara, ojana, ninnanena i sl.) — dobilo je naziv „tararajkanje” (u Jurandvoru kraj Baške i u Vrbniku) ili „tarakanje” (u Dubašnici).

Ima mnogo vrsta plesova, što se plešu uz svirku sopila ili uz tararajkanje. Spomenut ću samo njihova imena.

U Jurandvoru općine Baška: tanac—šoto (zovu ga još i talijanskim nazivom alla-volto, ali i „tanci na rediči”); vojcer (po svoj prilici prema „Walzer”, samo je to ovdje ples u dvočetvrtinskoj mjeri); kontrapas; pod nogu.

U Bogovićima općine Dubašnica — kada se osobito razigraju — vole osim običajnih tanaca (u ritmu polke), koji se plešu u parovima, plesati i „starinski narodni ples”, koji zbog prve i zadnje figure zovu još i „kolo”⁶⁾, dok se ostale figure (do tri) zovu „na mistu”.

U Dobrinju plešu najvećma „polku”, „veroz” i „tonoc” („stari rvaški tonoc”).

U Vrbniku⁷⁾ ima mnogo naziva za plesova: Tanac (s figurana: ruki, nogi, potanca), bekerčica, kolo (samo uz pjevanje), tantarola (plešu je „samo muži i to zadnju nedilju mesopusta”), bojser; najvećma se pak plešu versi (po bekersku ili po fervašku) i polka.

U Novom Vinodolskom najvećma su svirali uz ples zadnja tri dana mesopusta. Da se uzdrži plemenita takma među sviračima, sopcima novljanskim, bila je prije svjetskog rata općina u tom mjestu odredila godišnju nagradu najboljem paru sopaca u iznosu od dva forinta. No u Novom Vinodolskom na ta tri dana plešu i uz pjevanje starih balada⁸⁾. Začudo je, da se u Novom redovno uz sopile plesalo u zatvorenom prostoru, a pod vedrim nebom — na trgu — vole još i sada plesati uz pjevanje. Danas se u Novom već upotrebljavaju za plesnu muziku instrumenti uneseni izvana (na pr. harmonika — rastezača) ili iz drugih područja našeg folkloru (na pr. tamburice).

U Omišlju se na dan mesopusta plesao „verec”, sada ih već malo znade ovaj figurirani ples.

I u Kastavštini su nekada sopli sopci najvećma o mesopustu. U nekim su selima svirali na mišnjicama (mjesto na sopilima). Stari „sopac” na mišnjicama, Jure Rutar, u selu Studeni svirao je po tri i četiri dana,

⁶⁾ Vidi u Milčetića u Zborniku z. n. ž. i o. I, str. 167.

⁷⁾ Vidi u Žica u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 196—200.

⁸⁾ Vidi o tom u mom Izvještaju „Svadba u Novom Vinodolskom”, spremljeno za Zbornik z. n. ž. i o.

pa znao sabrati o mesopustu i lijepih novaca, govorio je o nekih šezdeset do sedamdeset fiorina.

Značajna je konstatacija u Žica: „Vavik je pravi tanec pod sopeli, a pod mih (t. j. mišnjice) i pod bribirače je tanec, ma ni pravi, ne kantaju ga”.

Pleše se redovno na najprostranijem mjestu sela ili grada. Obično je to trg, placa, pred crkvom, pred školom ili pred općinskom zgradom. Sopci imaju na placi posebno već unapred određeno mjesto. U Vrbniku se to mjesto zove „predsopac”⁹⁾. Tu se sopci smjeste, sjednu na dvije stolice, uz njih bude pri ruci i vino, da njime ovlaže usta i grlo, pa sada treba samo još, da se sopci oglase, „da nasapaju” kako vele u Vrbniku. „Seki tanec, ako ga pravo sopu, dura poviše od pol ure”. Za svaki tanac plaća onaj, koji je bio prvi plesač; on će dakako i odrediti, što se ima plesati, treba da to samo prišapne sopcima. No događa se i drugačije. „Va tanci užaju zakriknut sopcu: „Sopi gušće ali reje, zemi drugi veres!” (Žic op. c. u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 203). Sopci će po uputi zasvirati, a svaki plesač i svaka plesačica odmah će po napjevu pogoditi, što se ima plesati. Pleše se, dok je vidno, redovno do „Zdrave Marije”; ako je baš prilika — o mesopustu — onda se pleše i kada zamrači. Valja donijeti „lanternu” na placu (tako u Dobrinju) ili svi pođu u prikladne, već prije zato najmljene prostorije (dom, gostionica).

Za cijelo vrijeme sviranja udaraju sopci nogama, pa time markiraju i za sebe i za plesače ritam. Nije li to u neku ruku nadomjestak za udaraljke? Da se to njihovo udaranje nogama još i bolje čuje podmeću pod noge koji put i dasku, (vidi o tom u Milčetića, Zbornik z. n. ž. i o. I, str. 303). Kada sopu figurirane tance, onda će na svršetku jedne figure sopci dati „senjal”. To je posebna melodijska fleksija, koja se upotrebljava i na svršetku cijelog „tanca”, a sastoji se u vrlo hitroj trci tonova čitave ljestvice male sopile s oštrim akcentom na najsitnijoj noti. Svetojelenski sopci kažu, da se svaki tanac ili druga svirka ima podjednako svršiti: najprije dođe „slog” (v. napred značenje), taj se dugo drži, a onda „cvrlič” (naziv za spomenutu hitru trku na kraju).

O plesnim napjevima govori i dr. Cubich, op. c. str. 102, pa kaže o njima još i ovo: „La melodia incomincio con alcuni modulazioni melancoliche che durano a lungo, a nelle quall si fa gran lusso di trilli. Poi passano all' allegro, specie di monferina in tempo di tripla”. Tu se zacijelo Cubich prevario, jer tročetvrtinski takt — tripla — nije uobičajen; ja ga nijesam uopće čuo. Taj navod mogu objasniti jedino tako, da je Cubich mislio na šestosminski takt, koji se uistinu često upotrebljava, ali kao dvodjelna mjera; (vidi poslije u zapisima promjenu iz dvočetvrtinske u šestominsku mjeru). Svetojelenski sopci imaju i uvod u svirku, što se ovdje spominje, ali mu ne daju posebnog imena. Istom melodijskom frazom, u kojoj običavaju opetovati nekoliko motiva, sada više sada manje puta, počimlju sve svoje svirke: plesove, mantinjade, hodove i popijevke.

⁹⁾ O tom govori i dr. Giambattista Cubich u svojim „Notizie naturali e storiche sull' Isola di Veglia”, Trst 1874, I. str. 162: „Un paio di suonatori di pive („piva” tu znači sopilu, što se razbira iz drugog mjesta u Cubicha: „alcune pive costruite alla foggia di un oboè”), posti *in un sito eminente* (podvlačim ja), pell ordinario sotto un albero, intonano la danza con certi continui contorcimenti: i quali vogliono forse indicare il tempo musicale”.

Druga je važna služba sopaca, da svojom svirkom razigraju „pirovjane” (svatove). Pir bez svirke u području čakavštine ne može se zamisliti. Samo udovac ili udovica nesmije svečano slaviti svoj drugi pir. Najvećma su svirci na piru pravi sopci, upravo oni, koji „sopu va sopeli”. U novije vrijeme upotrebljavaju se i drugi instrumenti u toj prilici: harmonika (rastezača) u Novom Vinodolskom i Baški, tamburice u Novom Vinodolskom; a na Cresu i Lošinju odvajkada su tom prilikom upotrebljavali mih (meh, mešćić, mišćić, mišnjice). Na Krku i Kastavštini također se prigodice upotrebljavaju mišnjice ne samo za pir već i za tanac osobito u mjestima, gdje baš nema pravih sopaca. I ove svirače zovu sopcima.

Sopci imaju na piru mnogo posla. Razabrat će se to iz kratkih prikaza, koji slijede.

Najstariji podatak nalazim u dra. Giambattista Cubicha „Notizie naturali o storiche sull' Isola di Veglia” i to u sv. I str. 103: „Durante tutta la notte odesi il soune delle pive (i ovdje treba, kao i prije razumjeti sopile) inanzi alle case degli sposi e dei più stretti parenti”. Ovdje se spominje samo svirka sopaca za vrijeme svadbenog plesa iza večere u kući. No sopci su zabavljeni zapravo za vrijeme cijelog pirovanja.

Dubašnica (v. u Milčetića, Zbornik z. n. ž. i o. I, str. 162—171). Oko osam dana prije pira zaručnik donosi zaručnici darove. Taj se običaj nazivlje „obećanje”. Tom prilikom — iza večere — ima tanac. Ne kaže se, da li su sopci prisutni. Ovo je baš tanac zaručnice. Dva dana prije pira u večer je u kući zaručnice opet tanac. I to je tanac zaručnice, pa ona najviše pleše. Opet se ne kaže, jesu li kod toga tanca prisutni sopci.

Sopce najmi zaručnik. Dan prije pira već za rana jutra dođu sopci k zaručnikovoj kući i tu zasviraju „mantinjadu”. Sopce vodi „kumpar od sopci”. On — kada svrši mantinjada — ispali pušku u znak veselja. Svršivši tu posao, krenu se sopci predvođeni svojim kumparom najprije zaručnici, a onda svim pozvanim pirovljanima, od kuće do kuće. Svagdje sopci iskažu čast pozvaniku na pir „mantinjadom”, samo njihov kumpar prije pita ukućane, hoće li dopustiti, da im sopu mantinjadu. Sopu ispred kućnih vrata, a na svršetku mantinjade vazda kumpar opali pušku. Ukućani redovno pozivaju kumpara sa sopcima u kuću, pa ih „kumpar od sopci” pozdravi: „Ovo van je jedna mala mantinjada, pošaljena od našeg mladoženje; starin na poštenje, mlad in na veselje”. Tako to ide cijeli dan, dok nijesu svi pirovljani pozdravljeni i počašćeni.

Na dan pira sakupe se mladoženjini pirovljani u njegovoj kući. Tu su dakako i sopci sa svojim kumparom, koji se za svega pira od njih ne dijeli. Sopci sopu i kada svaća krene u crkvu a i kada se vraća iz crkve prema nevjestičinoj kući. Tu se odmah posjedaju pirovljani k objedu. Na početku i na svršetku objeda sviraju sopci mantinjadu, a njihov kumpar nazdravlja svaki puta: „Ovo vam je jena mala mantinjada”, sve kako je govorio i dan prije pirovljanima, samo još doda i kakovu bockalicu mladencima.

Poslije objeda je tanac, kolo, gdje nevjestica najviše pleše, a prvi ples pripada kumu s nevjestom.

Iza oprosta nevjestice i blagoslova roditelja svaća se krene kući mladoženje. Napred sopci sopu. U kući mladoženje je večera. I tu valja početi i završiti mantinjadom, iza koje nazdravlja kumpar. Poslije večere dijeli nevjestica pirovljanima već pripravljenе darove, a onda se razvije tanac, pa se često pleše i do bijela dana.

Vrbnik (vidi Žic, Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 199 i 200). „Kada je pir, ontrat se ne plaća tanec, nego bivaju za cel dan pogojeni. Dobivaju seki fijorin i hranu. Pirovani moraju zapejat crikvi i prepejat ze crikve. Tako na obed i z obeda pek na večeru. Za stolon moraju sost mantinjadu. a po večeri sopu pirovjanon v kući. Kada je pirovjanski tanec, ontrat ih po maši pripejaju (misli se na plesalište, na placu), sopci gredu na svoje mesto, a pirovjane se ćapaju v kolo... ter tancaju do polne. Po polne (poslije objeda) pridu na placu s kolon i pasaju tri puta okolo nakolo place, a sopci sprid njih, ontrat redu sopci na svoje mesto, a oni tancaju nakolo naprid, dokla udelaju koti za prve ruki od tanca, (posebnu figuru plesa, koji se nazivlje „tanec“). Seki put, kada počinje drugi tanec na piru, jedan zeme nevesticu i se ženske v koli pek pasa okolo nakolo place tancajuć, ontrat se raspuste i počne pravi tanec. Sopci tada ze sopelami daju senjal“.

„Prija večere su prvo (seda su to zatrli, zač ni vina) hodeli pokolu. Si pirovjane su se ćapili za ruku, jedan muški, jena ženska, jedan muški, jena ženska, a sopci sprida i tako su pasivali okolo place, pek ontrat si pejajuć obehajali ves grad potancujuć i kantajuć i sopuć ter pjuć, zač ki su bivali na piru su davali pit“.

Omišalj. Mantinjadom zovu svirku, kojom se svaća dovodi na vjenčanje u crkvu i odvodi iza toga iz crkve. Mantinjada ima više vrsta, a nazivaju ih prema napjevu popijevke, po kojem se odvija svirka. Takova je primjerice mantinjada „Mlada nevistica“. Tu sviraju sopci omišaljski pred vratima mladenke prije nego se svati sprema k objedu ili večeri. Ova se mantinjada sastoji od četiri malena muzička stavka, od kojih su prva tri jednaka, a četvrti je od njih različit, to je zapravo „coda“ mantinjade. Ima u Omišlju i posebna mantinjada „za prvi pjat“, koju sviraju sopci, kada se prigodom svadbenog objeda iznosi na stol pred pirovljane „prvi pjat“ i u njemu čorba. Ova mantinjada ima tri stavka; dva su od njih jednaka, a treći je završetak.

Baščanska Draga. Sopci sviraju već rano ujutro na dan pira mantinjadu nevestici. Tom prilikom negda su svirali „Frankopansku mantinjadu“ prema pučkoj popijevci „Turne moj lipi“.¹⁰⁾ Popijevka sama došla je u zaborav, tek je još sopci znadu sopsti. No i oni je već zaboravljaju. Tako se u Omišlju, kada je umro onaj sopac, koji je redovno svirao tu mantinjadu u malu sopilu, više ne sope, jer ima još samo poneki sopac, koji to zna sopsti u velu sopilu.

Dobrinj. Kada se pirovjani sakupe u kući nevestice, reda se povorka. Prve idu opeli, za njima nevestić s kumparom, a onda svi pirovjani, dva i dva, za njima. Tako odlaze po nevesticu. Izlazeći iz kuće nevestičine poreda se svadbena povorka malo drugačije. Opet su prve opeli, za njima sada ide nevestica s kumparom, onda nevestić, iza njega braća njegova i njezina, napokon ostali pirovjani. Iza vjenčanja u crkvu odlaze svi zajedno na placu i tu se razvije tanac. Iz kuće mladenaca donose pirovjanima, dok plešu, na placu vino. Dok je vidno plešu na placi, a na večer u kući, gdje se piruje.

Baška Nova. Pred svadbenom povorkom idu sople ili harmonika - rastezača, u novije vrijeme i jedno i drugo. Iz crkve se pirovjani vraćaju najprije kući na „marendu“ (prijepodnevni obrok). Iza toga prolaze selom pjevajući i svirajući. Na zgodnom mjestu svatovi se zaustave pa zaplešu.

¹⁰⁾ Napjev popijevke sačuvan je u zapisu Matka Brajše-Rašana „Hrvatske narodne popijevke iz Istre svjetske i crkvene“. Pola 1910.

Opet pođu dalje, dok ih ne bude volja za ples, pa se ponovno na zgodnom mjestu zaustave i zaplešu. Tako proborave vrijeme do objeda. Kasno poslije podne i na večer odlaze pirovjani na ples u narodni dom. To je javni ples, dolaze prema tome onamo i oni mladići i djevojke, koji nijesu pirovjani. Pleše se do kasne noći.

Novi Vinodolski. Sopci su uposleni na sam dan svadbe. Ispraćaju mladence svirkom u crkvu i poslije vjenčanja i iza mise iz crkve. Prava im služba počinje tek poslije podne, kada s kumom i barjaktarom počnu sabirati „svaću”. Obilaze od kuće do kuće selom, dok ih sve sakupe, a onda povorka krene gradom do obale, pa uz obalu do „soline” ili „na mel”, (na tom se mjestu obale nekada tovarila sol i mel). Tu je cisterna; u nju baca mladenka jabuku, u kojoj su utaknuti dinari. Za jabuku se otimaju djeca i momci. Povorka potom krene uzbrdo prema kaštelu. Duž cijelog puta, kada prolazi svadbena povorka pokraj poznatih kuća, dočekuju svatove rođaci i poznanici, zaustavljaju ih i nude vinom. Svatovi se doista zaustave. Mladež odmah prihvati priliku i hvata se u kolo, pa pleše. Oko svatova nakupilo se djece, pa ona sada stoje usred kola i kada im dojadi stajati, počinju vikati, podignu strašnu halabuku. To je znak, da se kolo svršilo. Odmah sopci zasviraju i povorka krene dalje. Dok povorka kreće, iz kuća izlaze žene i posipavaju mladence žitom, „sole” ih žene „soljače”, da bude blagoslovljeno i da mladi par bude imao potomstva. Kada svatovi dođu pod kaštel, obađu kopriivić, „staro drvo” na trgu i onda započne kolo. To kolo pleše se samo uz pjevanje starih balada, (kako je to već spomenuto), i traje uz male prekide sve do mraka. To vrijeme sopci ne sviraju. Kada se smračilo sopci sopući povedu svaću na plesalište, u najmljenu gostionicu. Tu se k plesu pušta samo svaća i uzvanici, pa kum na ulazu strogo nadzire, tko će onamo ući. Pleše se do kasne večeri, a onda odlaze — opet uz svirku sopaca — u kuću, gdje se piruje.

Sveta Jelena. Kada svati dođu pred kuću mladenca i mladenke, stojeći sviraju mantinjadu. Ako sviraju hodajući selom i prateći, zapravo vodeći, svadbenu povorku, njihova se svirka zove „hod”. Ima za „kod” više „noti”; jedna se od njih osobito svečana zove „na počast”.

Praputnik i okolica u Hrvatskom Primorju. Na dan vjenčanja idu sopci („sopele” ili „armonika”) najprije k mladoženji, pa mu odsviraju mantinjadu. Poslije sviraju isto to i pred kućom kumpara ili debeloga kuma. Mladenca prate na putu k nevjesti; kojoj sviraju također mantinjadu. Ako je vjenčanje prije podne, pleše se već prije objeda. Prvi je ples „hrvatski” (primorski narodni ples); taj pleše samo mladi par, iza toga zapleše s nevjestom debeli kum, dok mladenac pleše s onom djeverušom, s kojom je u crkvu polazio. Potom plešu roditelji mladenaca, onda rodbina, napokon i svi svatovi. Za vrijeme svadbenog objeda, kada iznesu na stol vižu ili poveticu, oglase se sopele ili armonika. Najviše pak sviraju sopci poslije objeda, jer se onda počne ples, koji potraje dugo u noć.

Sopci su imali nekada više ugleda, nego ga danas imaju. Bilo im je dopušteno sopsti i u crkvi. Od te njihove ugledne službe ostade samo običaj u Omišlju i to upravo na dan Tijelova i u nedjelju poslije Tijelova. Tada sopci sviraju i u crkvi za vrijeme službe Božje, osim toga još i za čitavo vrijeme svečanog ophoda sviraju u samoj procesiji i to naizmjenice s pjevačima. Pjeva se himan „O jeziče”, a iza svake kitice sopci soppu isti napjev, koji su dotada pjevači pjevali. Onda iza njih opet zapjevaju pjevači, pa kada svrše drugu kiticu pjesme, zasviraju sopci. Tako to ide

redom, pa se ne izmore niti pjevači niti sopci. Tom prilikom sopu sopci „na jedan glas”. Već je prije opisano, kako sopile u tu svrhu ugadaju.

Spominjući taj običaj u Omišlju dr. Bernardin fra Sokol (vidi op. c. u „Sv. Ceciliji” 1917, str. 2) izvodi još i ovo: „Takav je običaj jamačno bio i po drugim selima na otoku Krku, ali je s jednog ili drugog razloga prestao. Tako se na pr. u Baški prestalo sopsti u crkvi sedamdesetih godina prošloga stoljeća zbog toga, što je u pisku jedne sopile zaostala mrvica kruha, koja je smetala sopcu (bila su to braća Šorići), da uredno sopi, na što se je puk u crkvi smijao, a tadašnji župnik zabranio unapred sopsti u crkvi”.

Još se spominje i to, da sopci sudjeluju kod mlade mise. Žic u spomenutom djelu (Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 201 i d.) kaže, da se pleše „i na mladih mašah od po maši do obeda i od trih ur do noće pek još i večer po večeri”. K tome se može dodati i stariji podatak iz M. Sladovića: „Povesti Biskupijah Senjske i Dodruške ili Krbavske” (Trst 1856, str. 203), gdje se navodi u naredbama senjskog kapitula 1830, da idu „pred križem sopci sopuć”, kada mladog svećenika prati svečana povorka u crkvu i natrag.

I u Aleksandrovu (Puntu) na otoku Krku sopci su sudjelovali kod slave mladomisnikove. U subotu ujutro polazili bi oni s jednim, koji je nosio banderu, pred svaku kuću, iz koje je tko pozvan na tu slavu, na taj „pir”; tu bi oni neko vrijeme svirali. Pod večer dolazili bi onda pozvani „pirov-ljani” u kuću mladonika. Djevojke, sve u bijelome, donosile bi „koneštrice” sa slatkim pogačicama, a ispred njih bi išli sopci sopući. Došavši na trg, malo bi se zaplesalo, a onda pošlo u kuću mladonika, gdje je bio — iza večere — tanac. U nedjelju poslije mlade mise idu svi „pirov-ljani” u redu na objed „pod sopilama”. Za objedom se vesele, pjevaju; sopile sope; iza objeda je tanac na trgu. Pleše se do mraka; desilo se već, da je poslije večere — u kući zaplesao i mladomisnik. (V. Zbornik za n. ž. i o. XI, str. 300—301).

Žic još spominje, da se u Vrbniku oglase sopile, a uz njihovu svirku namah razvije i tanec, „ako se ča osobojnoga dogodi, rado o levi¹¹⁾ na veselje onin, ki redu pod levu i ki ostanu soldati, ma samo jedan put”. Tom prilikom znadu sopci zasvirati i „marću” (koračnicu), posebni stavak uz koji se može dobro stupati.

U Praputniku sudjeluju sopci i kod koledvanja. Koledva se tu vrši ovako: Mladići se na Stjepanje sakupe poslije mise pred crkvom, gdje ih već čekaju sopci sopući mantinjadu. Potom krenu selom od kuće do kuće i stanu pred svakom kućom, u kojoj ima djevojaka. Pošto isplešu dva tri tanca, dobiju koju bocu vina ili dar u novcu. Koledvači jednog sela ne idu svi zajedno, nego se razdijele u više kumpanija, pa posjete i susjedna sela. Na Novu Godinu prirede sa sakupljenim darovima sjajan objed. (V. Zbornik za n. ž. i o. I. str. 220).

Navesti ću imena sopaca, koji su kumpanji.

Kuhač (op. c. str. 12) navodi samo Lovra i Matu Radetića iz Novog Vinodolskog uz napomenu, da je Lovro ponajbolji sopac Hrvatskog Primorja. Podatak je Kuhačev po svoj prilici iz osamdesetih godina prošlog stoljeća (1875).

Žic (op. c. u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 202 i 203), navodi mnoga imena sopaca, ali ne spominje, koji su od njih kumpanji „Seda (god.

¹¹⁾ Stavnja, asentacija.

1900.) ume sost Pavović (Dijanić), Šišuja (Volarić), Popina (Hrijec) i sini, Šip (Polonijo), Braća Gorci (Mihajići), Lucetar (Lucetić), Lovrići otec i sin. Samo jedan par sopaca Žic izričito spominje kao kumpanje; to su Šišuja i Pavović.

Dr. Bernardin fra Sokol (op. c. „Sv. Cecilija” 1917, str. 2) spominje kao kumpanje braću Šoriće u Baški sedamdesetih godina prošlog stoljeća i braću Mihovila i Ivu Perožića u Bašćanskoj Bragi godine 1917.

Pribrao sam o tom još i novijih podataka, pa sam i fonografirao svirku sopaca u nekoliko navrata (u Omišlju, u Novom Vinodolskom i u Drenovi).

U Novom Vinodolu već se rijetko nade sopaca, jer mladi svijet odlazi za zaradom po svijetu i nema prilike, da se mnogo vježba u sviranju. Sviraju zajedno Jerko Mrzljak i Ivan Žvanović, a slože se koji put kao kumpanji i Jerko Mrzljak i Franjo Piškulić.

Drenovski sopci su Jovani Petrović i Jovani Blažić, no i oni su zapravo jedini kumpanji u cijelom onom kraju Kastavštine.

Jedan par sopaca živi u selu Belobrajići općine Tribalj. To su Ivan i Andra Belobrajići; oni su nabavili gotove sopile u trgovini. U Krasu općine Dobrinj sopu zajedno kao kumpanji Rok Fugošić i Josip Trubić.

U Jurandvoru općine Baška se dva para sopaca: Marko Hrabrić svira zajedno s Jurjem Juranićem, a Josip Dujmović s Jurjem Galjanićem.

U Omišlju su kumpanji Ivan Grego, slijepac, kojemu je sviranje gotovo jedina zarada, i Ivan Pindulić.

U Svetoj Jeleni najčešće sviraju kao kumpanji Stipan Domijan, zvan Pičina, (malu sopilu) i Andrija Blažić, slijepac. Stipan je osim Andrije — kojega cijeni kao najboljega svog „učenjaka” (sic!) i priznaje mu čak, da je bolji od njega samoga — učio i druge sopsti u velu sopilu, pa prigodice svira i s drugima, najčešće s Franjom Domijanom.

U selu Čavlima na Grobinštini bio je poznat sopac, sada pokojni Josip Hlača. Sopao je sa svojim sinovima.

U selu Brneliči sopu zajedno Ivan Braganjić (na malu sopilu) i Martin Grabar (na velu sopilu). Braganjić prigodice sope zajedno i s drugima.

FONOGRAFSKE SNIMKE I ZAPISI

U muzejskoj Zbirci fonograma ima u svemu devet fonografskih ploča sa snimkama svirke sopaca. Snimke su učinjene u Omišlju (1926) u Novom Vinodolu (1928) i u Drenovi (1931). Jasno je, da se u tim fonogramima ne nalaze potpune snimke, t. j. snimke čitavih stavaka. Tanac primjerice traje oko pola sata, pa se sastoji zapravo od nekoliko manjih stavaka, koji se litanijski ponavljaju, ma da se tokom svirke zapažaju i znatnije varijacijske promjene u melodijskom razvitku. No kako su baš te melodijske varijacije podvrgnute momentanom raspoloženju sviraca, nema ustaljenje sheme, već se vještiji sopac svoju vještinu pokazati upravo u tim promjenama i kićenju melodijske linije. Zato su snimani samo omanji stavci, pa su sve snimke zapravo fragmenti, iz kojih se lako može razabrati cijela tehnika sopačke muzike.

Podaci o tim snimkama upisani su u knjigu protokola ove Zbirke fonograma, pa ih ovdje prenosim.

1) Ploča Zb 54 —Ph. A. 3172¹⁾ — Starinski tanac, zvan „kolo”. Pleše se u ovih pet figura: 1) „Kolo”, zapravo je to šetnja u parovima u okrugu po plesalištu, svaki momak vodi po dvije djevojke. 2) „Na mistu”, poredaju se „jedni sproti drugim”, muški prema ženskim, pa se izmijene za mjesta po dva put. 3) „Kolo” kao prva figura. 4) „Na mistu” kao druga figura. 5) „Kolo” kao prva figura.

Snimljena je svirka kod prve i druge figure (fragmenti u opsegu od jednog stavka) i završetak iz pete figure. Ples se taj pleše najviše o mesopustu, a i u obične nedjelje pod vedrim nebom.

Snimka je učinjena 25 kolovoza 1926 u Omišlju. Svirka je u toj snimci dvoglasna.

Svirali su

a) u malu sopilu Ivan Pindulić, star 58 godina, krojač, rodom iz Omišlja, putovao kao radnik u Ameriku, a živi sada u Omišlju;

b) u velu sopilu Ivan Grego, star 43 godine, bio mornar, rodom iz Omišlja, putovao kao radnik u Ameriku, a živi sada u Omišlju.

¹⁾ Broj Zb 54 redni je broj zbirke fonograma u zagrebačkom Etnografskom muzeju, a broj Ph. A. 3172 je redni broj zbirke fonograma bečkog Phonogramm—Archiva, s kojim Muzički odsjek zagrebačkog Etnografskog muzeja saraduje; vidi o tom pitanje u knjizi 12. Etnološke biblioteke, Gavazzi—Širola: Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu, Zagreb 1931, str. 7. (Isp. i „Narodna Starina” X. Zagreb 1931, sv. 25).

2) Ploča Zb 56 — Ph. A. 3243 — Mantinjada „Mlada nevjesta”. Osnovni napjev mantinjade svira se tri put redom, snimljen je samo jedanput; poslije toga je „coda”, završetak, koji je samo djelomično snimljen. Mantinjada se zove „Mlada nevjesta” po napjevu popijevke, kojoj je tekst već zaboravljen.

Snimljeno 25 VII 1926 u Omišlju. Svirka je na snimci dvoglasna.

Svirali su isti sopci kao i na ploči 54.

3) Ploča Zb 57 — Ph. A. 3244 — a) Mantinjada za prvi pjat. Sopi se, kada se svatovi skupe za stol i donese prvi pjat s čorbom. Sastoji se iz početka i „Code”. Početak se svira zapravo tri put, a snimljen je samo jedanput. — b) Tanac, koji se pleše obično svake nedjelje u ritmu i na način polke.

Snimljeno 25 kolovoza 1926 u Omišlju. Snimljena svirka je dvoglasna.

Svirali su isti sopci kao i na ploči Zb 54.

4) Ploča Zb 89 — a) Polka „Izvor-voda”. Sopci sopu polku po napjevu popijevke „Izvor-voda”. — b) Lirska popijevka „Izvor-voda izviral — miloj mojoj drage — miloj mojoj crne oči — pogledajte na me”.

Snimljeno 25 studenoga 1928 u Novom Vinodolskom. Snimljena svirka i pjevanje je dvoglasno.

Svirao je

a) u malu sopilu Ivan Žvanović, rođen godine 1905 u Novom Vinodolu, stolar, putovao malo, i to samo po Jugoslaviji, stalno boravi u Novom.

b) u velu sopilu Jerko Mrzljak, rođen 1905 u Novom Vinodolskom, zidar, putovao po poslu mnogo po Jugoslaviji. Živi, kada nije zaposlen sezonskim zidarskim radom, u Novom.

Obojica su i pjevala popijevku dvoglasno.

5) Ploča Zb 91 — a) Plesna svirka na sopilama prema napjevu pučke popijevke „Oj, vi mladi tancarići”, poskočnica, hitri skakutavi ples, koji se redovno pleše iza polaganog i odmjerenog kola. — b) Lirska popijevka „Oj, vi mladi tancarići — ki nimate krajcarići — vi mislite, da su škudi — a vama su žepi šupi”. — c) Lirska popijevka „Sve se vinca bele — sve se vinca bele — a moj se zeleni — očaj nina nenenaj — rekla je, da će bit moja — ta divojka mladanaj”.

Snimljeno 25 studenoga 1928 u Novom Vinodolskom. I svirka i pjevanje je dvoglasno.

Svirao je

a) malu sopilu Franjo Piškulić, rođen 1905 u Novom Vinodolu, zidar, putovao najvećma po sezonskom poslu po Jugoslaviji, inače stanuje u Novom.

b) u velu sopilu Jerko Mrzljak, rođen 1905 u Novom Vinodolu, zidar, putovao redovno po sezonskom poslu po Jugoslaviji, inače stanuje u Novom.

Popijevke b) i c) pjevao je Jerko Mrzljak (sitno grlo) i Ivan Žvanović (krupno grlo).

6) Ploča Zb 160 — Pučki ples zvan „polka”.

Snimljena 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Snimljena je svirka dvoglasna.

Svirao je

a) u malu sopilu Jovani Petrović, 58 godina star, rodom iz Brdine u općini Drenova (Rijeka u Italiji), drvodjelac, koji stalno boravi u Brdini, za rata je bio kao vojnik u Galiciji.

b) u velu sopilu Jovani Blažić, 52 godine star, rodom iz Podbrega u općini Kastav, seljak, koji stalno boravi u Podbregu, prije rata bio kao mornar u Italiji.

7) Ploča Zb 161 — Pučki ples zvan „hrvatski”.

Snimljeno 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Snimljena je svirka dvoglasna.

Svirali su isti sopci kao i na ploči Zb 160.

8) Ploča Zb 162 — a) Opseg tonova male sopile — b) Opseg tonova vele sopile — c) Mantinjada „mladoj nevesti”, koja se svira na čast nevjestici, kada je u svatovima izvode iz kuće njezinih roditelja.

Snimljeno 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Snimka je (c) dvoglasne svirke.

Svirali su isti sopci kao i na ploči Zb 160.

9) Ploča Zb 163 — a) Popijevka uz svirku vele sopile. „Ustal san se jeno jutro malo pred zorun” — b) Popijevka uz svirku vele sopile „Sujenice moja — si mi dosujena — nina, ninena”. c) Lirska popijevka „Majka Maru za Ivana dala — kad ju dala, pa se je kajala”.

Snimljeno 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Sve tri snimljene pijese su dvoglasne.

a) i b) pjevao je Jovani Blažić, a svirao Jovani Petrović. c) pjevao Jovani Petrović (sitno grlo) i Jovani Blažić (krupno grlo).

U toj snimci snimljeni su primjerci pjevanja uz svirku vele sopile, kako se to običavalo upotrebljavati u pučkoj muzičkoj praksi u Kastavštini upravo u području nekadašnje riječke općine Drenova. U drugim mjestima takovog običaja nije bilo. Pričali su mi moji drenovski sopci, da pravi sopac mora biti i dobar pjevač, jer kada svatovi zažele pjevanje, moraju se najmljeni sopci odazvati pa zapjevati, a čine to ili pjevajući dvoglasno ili pjevajući uz svirku vele sopile. Tu onda jedan sopac pjeva poznatu koju pučku popijevku, većinom lirsku, koja pristaje uz svadbeno veselje, preuzevši zapravo dionice male sopile, a drug njegov sopi i dalje onu istu dionicu, koju bio izvodio, da se sopi dvoglasno.

Ovu praksu pjevanja uz svirku sopile zapazio sam još i u Svetoj Jeleni. I tu mi stari Pičina reče, da pravi sopac mora znati „i pivat i sost”. No ovdje je pjevao Andre Blažić, a pratio ga je Stipan Domijan — Pičina na maloj sopili. Tako je izlazila unisono popijevka, samo je dionica male sopile bila iskićena bujnim ornamentima, većinom kratkim triljima.

Sve je snimke učinio dr. Božidar Širola, muzikolog Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Motivi sopačke svirke.

Prema zapisu učinjenom 23. kolovoza 1926. u Bogovićima (op. Du-
bašnica) na Krku.

Fragmenti „starinskog narodnog plesa”, zvanog i „kolo” (vidi napred
u poglavlju IV.)

Allegro

Fragmenti iz plesne svirke „starinskog tanca”, zvanog „kolo”; u
Omišlju 1926.

Približna intonacija tonskog niza male sopile:

Prvi i zadnji stavak starinskog „tanca”; ti se stavci zovu upravo „kolo”, jer se plešu u vidu kola.

A musical score for a folk dance piece in 2/4 time, consisting of seven staves of music. The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, rests, and beams. The piece concludes with the marking *it.d.* (ad libitum).

U ovom zapisu nijesu označeni nikakvi predznaci, pa se imaju čitati note prema gornjoj oznaci intonacije na maloj sopili.

Stavak „starinskog tanca”, koji se pleše „na mistu”.

A musical score for a folk dance piece in 2/4 time, consisting of four staves of music. The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, rests, and beams. The piece concludes with a final cadence.

I ovdje valja čitati note prema gornjoj oznaci intonacije na malo sopili: (predznaci nijesu označeni).

Sve su note po mogućnosti iskićene ukrasom, koji nalikuje ili na „Mordent” ili na „Pralltriller”.

Opseg tonova i intonacija na primjercima sopila, što se nalaze u zbirci Etnografskog muzeja u Zagrebu.

1) Mala sopila iz Novog Vinodola, in. br. 2044.

- × ispod note označuje sasvim malo prenisku intonaciju.
- × iznad note označuje sasvim malo previsoku intonaciju.

2) Mala sopila iz Vrbnika, in. br. 6638.

- × ispod note označuje sasvim malo prenisku intonaciju.
- × iznad note označuje sasvim malo previsoku intonaciju.

3) Mala sopila iz Drenove, in. br. 8755 A.

- × ispod note označuje nešto prenisku, a iznad note nešto previsoku intonaciju.
- Luk \frown označuje veći interval od cijelog tona dotičnog od polutona.
- Luk \smile označuje interval manji od cijelog tona.

Ispitivanje intonacije izvršio sam u fizikalnom institutu Zagrebačkog sveučilišta, gdje mi je prof. g. Stanko Hondt stavio na raspolaganje potrebite glazbene viljuške s pomičnim utezima. Zahvaljujem mu najtoplije za tu uslugu, a zahvaljujem ujedno i g. Kukenaku, koji mi je tom prilikom svirao u sopile.

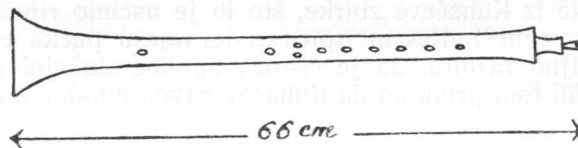
Primjerke iz Kuhačeve zbirke, što ih je načinio riječki tokar prema uzorcima iz Novoga(?) nijesam ispitivao, jer nijesu pučka tvorba, ali se već iz ovoga dovoljno razbira, da je čistoća ugodbe slučajni rezultat tvorbe. Ipak smo utvrdili tom prilikom da Kuhačev navod ugodbe male i vele sopile ne stoji.

VI

SOPILA U SNOŠAJU PREMA DRUGIM ISTORODNIM INSTRUMENTIMA

Riječ šalmaj izvedena je prema grčkom καλάμαυλος (i. to od κάλαμος, t. j. cijev od slamke, αὐλός t. j. sviraljka). Već sam u prvom poglavlju naveo nazive ovog instrumenta u raznim jezicima, pa se iz tih riječi razbira odvisnost od grčke riječi. Ovdje bih još dodao i latinsku riječ calamellus.

Ne upotrebljava se svagda taj naziv samo za sviraljke tipa oboe, već i za druge sviraljke. Tako staro-francuski „chalumeau” označuje i sviraljku tipa klarinetskoga, t. j. sviraljke, kojima je duplja valjkasta, a zvuk se u njima proizvodi pomoću jednostrukog jezičca, koji udara o svoju podlogu. No u XV, XVI i XVII stoljeću „discant-schalmey” je oboa, točnije baš sopila. Praetorius u svom velikom djelu opisuje cijeli rod instrumenata ove vrste. Taj njemački oblik šalmajja ima običnu tokarenu drvenu cijev, u kojoj je čunjasta duplja. Na sviraljci je osam rupica za prebiranje. Dvije su od njih — najdonje, pri krilu — u istom razmaku od donjeg ruba instrumenta i samo su malo jedna od druge razmaknute. Ostalih šest rupa za prebiranje razmješteno je u pravcu duž stijenke instrumenta. Od onih dviju najdonjih rupica za prebiranje jedna se začepljuje voskom već prema tome, hoće li svirač svirati uhvativši šalmaj lijevom ili desnom rukom u donjem dijelu instrumenta. Na krilu ima još do pet rupa za ravnjanje glasa. Njima se ispravlja najkrupniji ton sviraljke, koji izlazi, kada su sve rupice za prebiranje zatvorene, prekrivene prstima sviračevim.

Slika 42. Njemački šalmaj.

Kod primitivnih instrumenata opseg ne premašuje oktavu. Kako su sve sviraljke s čunjastom dupljom — ma kakav bio način, kojim se uzduh u toj duplji dovede u titranje — podvrgnute istim zakonima titranja kao i valjkaste sviraljke s obje strane otvorene, to one snažnijim duvanjem, daju isti red osnovnih tonova samo u gornjoj oktavi. Tako se može opseg instrumenta proširiti lako i na dvije oktave.

Dvostruki jezičac najjednostavniji je oblik jezičca uopće i po svojoj prilici najstariji njegov oblik. Dosta je zaista, da spljoštimo slamku ili cjevastu peteljku kakovog lista na jednom kraju i već smo načinili spravicu, kojom se dovodi uzduh u toj priprostoj napravi u titranje dvostrukim jezičcem. Posve je sigurno, da je takav dvostruki jezičac otkriven pukim slučajem.

Kada je već jednom otkriven takav jednostavni izvor zvuka, lako ga je bilo dotjerati: umjesto cjevaste slamke ili peteljke kakovog lista upotrebila se cijev trstike, a u jedan kraj te cijevi utaknula se tanja cijev trstike, koju je valjalo s jednog kraja samo spljoštiti, pa se opet dobio priprost pisak s dvostrukim jezičcem. Poslije su još izrezane u glavnoj cijevi sviraljke rupice za prebiranje i šalmaj je bio gotov u svom najprostijem obliku. I to je otkriće valjada učinjeno slučajno.

U daljem stepenu razvitka cijev od trstike zamijenjena je drvenom cijevi, ali je zadržan dvostruki jezičac od trstike. U takovom primitivnom obliku izvršio je šalmaj zamašnu svoju zadaću kao muzički instrument klasične starine, (αὐλός).

Slika 43. Grčki „auletes“ svira u „diaulos“.

Ovakav primitivni predak pravog šalmajaja (s čunjastom dupljom), predak naše sopile i današnje oboe nije u srednjem vijeku izvršivao zamašnije zadaće u muzičkoj praksi. Sviraljke s dvostrukim jezičcem i valjkastom cijevi — kakav je bio starogrčki αὐλός i rimska tibia pa i starofrancuski chalumeau — iščezle su brzo iz muzičke prakse evropske pa i u pučkoj muzičkoj praksi ubrzo ih nestalo. One se nalaze danas još samo na malo mjesta na zemlji, tako u Egiptu (e'raqyê), u Kavkazu (salamuri), u Kini (kwance) i Japanu (hiši-riki).

Lako je razložiti, zbog čega se valjkasta duplja na sviraljci nije dugo zadržala u praksi. Ako naime u takovoj duplji izazovemo titranje uzduha bilo kakovim jezičcem, titraji se zbivaju po istim zakonima kao u zatvorenoj sviraljci, t. j. osnovni ton daje sviraljka za pola kraća, a u njoj se mogu pojačanim duvanjem razviti samo neparni gornji harmonijski tonovi. Dok se u čunjastoj cijevi razvijaju gornji tonovi u oktavi, pa se ljestvica osnovnih tonova produžuje neprekinuto, to se u valjkastoj cijevi razvijaju gornji tonovi u duodecimi, pa se ne naslanjaju neprekinuto na osnovni niz tonova takove sviraljke.

Zato je kombinacija sviraljke s čunjastom dupljom i dvojezičnim piskom akustički spretnija i za muzičku praksu zamašnija.

Kada je čovek otkrio ovu značajnu akustičku pojavu? To je gotovo nemoguće utvrditi. Sigurno je samo to, da je upotreba valjkaste cijevi starija, jer se takova cijev nalazi gotova u prirodi.

Ovako prikazuje postanak sviraljke tipa oboe Mahillon u već citiranom djelu u prvom svesku, str. 226—227.

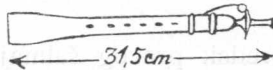
Upozorio bih ipak na činjenicu, koje Mahillon ne ističe, jer mu se valjda učinila beznačajnom, ali koja je uvjetovana samom konstrukcijom primitivnog dvojezičnog piska, ako se izrađuje od slamke ili od cjevaste peteljke lista ili pak od odvojene svježe kore s drvene šibe. Cijev u nijednom od tih slučajeva nije valjkasta. Ona je vazda makar i vrlo slabo čunjasta.

Dalje sam na primjercima primitivnih dječjih i pastirskih sviraljaka, što se godimice prave od kore svježeg drveća, pokazao, kako se čunjasta duplja daje vrlo jednostavnim sredstvima makar i priprosto izvesti¹⁾. Primorske tunturače, bodulska sopila i pastirski rogovi jasno nam to pokazuju.

Gevaert je o svojoj „Histoire de la musique dans l'antiquité“ ustvrdio, da je starogrčki αὐλός imao čunjastu duplju. Noviji učenjaci (Riemann, Howard) utvrđuju pak, da je duplja aulosa bila valjkasta. Svoju tvrdnju mogu potkrijepiti i nadenim primjercima takovih instrumenata u pompejanskim iskopinama.

Kako pak najstari zapis o sviraljci tipa oboe nalazimo u Sebastijana Virdungu „Musica detuscht und ausgezoge“ (izdano godine 1510) i tu su već naziva šalmajom i spominje u vezi s većim istorodnim instrumentima zvanim „bombardima“, možemo gotovo sigurno ustvrditi, da šalmaj (s čunjastom dupljom) pozna već čitav srednji vijek, ako i ne znamo, kada i kako se je šalmaj rasprostranio po srednjoj i zapadnoj Evropi.

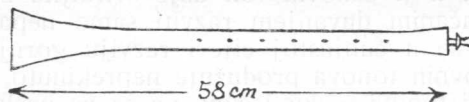
Dr. Kurt Sachs razbira praoblik pravog šalmaja u perzijskoj zurni, a to se lijepo podudara s Mahillonovim nagadanjem, da su Evropljani upoznali šalmaj na istoku i donijeli ga sa sobom u Evropu za vrijeme križarskih vojna.

Slika 44. Perzijska zurna.

No primitivna perzijska zurna mogla je posredstvom Arapa doprijeti u Evropu još i prije toga. Arapi nazivaju sviraljku tipa zurne zamr i upotrebljavaju ga u dva različita oblika: zamrul-kebir (t. j. vela sopila, veliki šalmaj) i zamrus-sugair (t. j. mala sopila, mali šalmaj). Dok primjerci prvog (velog) zamra dosižu dužinu od preko pola metra (na pr. 58 cm), uopće se približavaju dužini od 60 cm, to je mali zamr arapski prosječno ispod 40 cm dužine (na pr. 36,5 cm).

I arapski zamr i perzijska zurna imadu posve jednaki oblik.

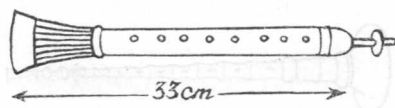
Slika 45. Arapski zamr.

¹⁾ Vidi u mojoj knjizi: „Sviraljke od kore svježeg drveća“, Etnološka biblioteka br. 15 str. 20 i d. Isp. i „Narodna Starina“ X. Zagreb 1931, sv. 26.

To je cijev od tokarenog drva sva iz jednog komada; nema tu dijelova analognih špuletu, prebiralici i krilu naše sopile. Sam pisak s dvostrukim jezičcem namješten je na posebnom uklatku, koji se utiče u gornji kraj zamrove čunjaste duplje i koji se može okretati oko svoje osi, pa pri tom eventualno i nekoliko gornjih rupica za prebiranje (u samoj duplji sviraljke s unutarnje strane) prekriti. Točan oblik i smještaj tog uklatka razabrat će se poslije u opisu zurle, što je upotrebljavaju cigani u donjim, južnim stranama naše države; zurlaši nazivaju taj uklatak „slavecom”.

Iz Perzije se surna, taj praoblik cijelog roda sviraljaka tipa šal-maja i oboe rasprostirala na sve strane. Pokušat ću ukratko prikazati — po dru. Kurtu Sachs²⁾ — to rasprostiranje prema istoku, a onda i prema zapadu.

Prednjeindijski tip (hindustanska sarna, pendžapska surnai) još pokazuje znatnu ovisnost o perzijskom svome uzoru. Tu je sviraljka još malenih protega (dužina 30 do 40 cm) i od toga otpada gotova trećina na krilo, koje je ostalo slabo istaknuto, ali je već dometnuto (ne čini jedan dio zajedno s cijevi) kao posebni dio i načinjeno je obično od lima.

Slika 46. Prednjeindijski tip zurne (surnai).

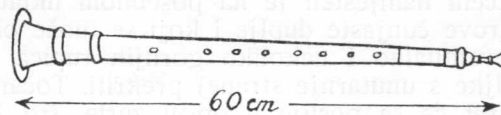
Iznad gornjeg zaobljenog kraja, a ispod dvojezičnog piska nalazi se kružna kovna pločica, koja služi kao oslon za usne svirača, dok svira. Jer on umeće čitav pisak u usta, koja mu onda služe samo kao reservoir uzduha (sličnu službu izvršuje i mijeh na gajdama). Dvojezični pisak u usnoj šupljini sasvim je slobodan. Time se dobiva prednost, da vješti svirač može duvati bez prekida i uzato nesmetano i dalje disati kroz nos. No zbog toga i jedan osjetljiv manjak: intenzitet zvuka zurne nikako svirač ne može mijenjati poput oboista u modernom orhestru, koji hvata dvojezični pisak usnama i tlakom usana može savršeno mijenjati dinamiku zvuka. Zato je svirka na zurni prodorna i zbog toga prikladna samo za veliki prostor. Zurna zvuči dobro samo pod vedrim nebom, dok je moderna oboa po svom vrlo nježnom zvuku sasvim nepodesna za svirku u slobodnom prostoru. (Sve je to kao i u naše sopile).

Južnoindijski tip još se više udaljio od perzijskoga praoblika. U prvom redu izgubio je oblinu u gornjem dijelu, pri vrhu prebiralice. Samo krilo postalo je niže i čini manji dio dužine čitave sviraljke. Broj rupica za prebiranje povećan je na osam. Krilo se pravi od teže lijevane kovine. Ako je krilo drveno, onda samo vanjskom formom podražava oblik kovnog krila, duplja je drvenog krila jednostavni nastavak čunjaste duplje u prebiralici. Time se ne dobiva ono pojačanje i ona punina zvuka, koju inače uzrokuje spretno izdubeno, lijevkasto krilo.

Južnoidijska zurna gradi se u dva oblika: velika — oko 60 cm dužine, nagašaram, nagašvara, nagsvar, nagesar nazivaju je u raznim

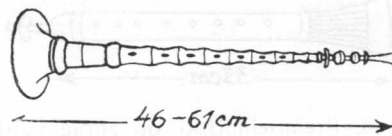
²⁾ Dr. Kurt Sachs: Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens, Walter de Gruiter & Co. Berlin und Leipzig 1923.

indijskim jezicima, — i mala — oko 25 cm dužine, nazivaju je mukavina, mohori, mahuri.

Slika 47. Južnoindijski tip zurne (nagasvara).

Još je više razvijen tip zurne, koju upotrebljavaju u Kini, Anamu i Tonkini. Tu se cijeli profil sviraljke proširuje postepeno od vrha do krila, a svaka rupica za prebiranje izbušena je u prstenastoj udubini, koja obavija cijelu sviraljku. Tako izlazi cijela sviraljka čvorasta, a udubine su upravo na onim mjestima, na kojima se nalaze rupice za prebiranje, pa je tim urezima zacijelo ista svrha, koju imaju i žljebasti urezi u prebiralici naše sopile (tu ovi urezi ne obavijaju prstenasto cijelu sviraljku); t. j. prsti sviračevi bolje priliježu uz prebiralicu i po tom je zatvaranje rupica prstima znatno olakšano.

Slika 48. Kineska zurna (so—na).

Dok je — kako se razbira — razvitak zurne kod njezinog rasprostriranja prema istoku potaknuo narode krajnjeg istoka na stvaranje sve dotjeranijih oblika i tipova, Arapi su preuzeli perzijsku zurnu gotovo nepromijenjenu.

I ta arapska zamr, blizanka perzijskoj zurni, ulazi početkom ili sredinom srednjeg vijeka u Evropu, gdje dobiva ime šalmaj, da u muzičkoj praksi srednjeg vijeka zauzme odlično mjesto postavši uzorkom za građenje čitavog roda sviraljaka: šalmaja i bombardar.

Možda je i naziv šalmaj tom prilikom ušao zajedno sa sviraljkom u Evropu prema arapskom qalam i turskom qalem, što znači uopće trsku, a specijalno pisaljku od trstike.

Jasno je već iz oblika prvih šalmaja, da direktne veze između starogrčkog aulosa i starofrancuskog chalumeau i onog srednjovjekovnog šalmaja nema. Srednjovjekovni šalmaj sasvim je srodan s arapskim zamrom. Može se to utvrditi ikonografski ma da nema sačuvanih primjeraka tog instrumenta iz onog davnog doba.

Tako se na slici Lorenzettija iz Sijene (XIV stoljeće) razbira šalmaj, koji je sasvim nalik na perzijsku zurnu i arapski zamr. Sviraljka je od jednoga komada tokarenog drva — krilo zajedno s prebiralicom — a ima i okruglu pločicu za oslon sviračevih usana. Iz položaja prstiju onog andela, što na toj Lorenzettijevoj slici svira u šalmaj, može se zaključiti i to, da na toj sviraljci ima svega osam rupica za prebiranje.³⁾

³⁾ Vidi sliku u dra. Guida Adlera: Handbuch der Musikgeschichte, Frankfurt a. Main 1924 str. 550.

No iz slika starih majstora ne dadu se dakako razabrati detalji konstrukcije šalmaja. Redovno se na slikama razbiraju samo obrisi te sviraljke, pa se ne da ustanoviti niti broj rupica za prebiranje u svakom slučaju. Samo je to iz svih ikonografskih prikaza vidljivo, da šalmaj (zapravo Praetoriusov „discant-schalmey”) ima vazda još prebiralicu zajedno s krilom istokarenu od jednog komada drva.

I na bakrorezu iz godine 1466 razbira se iz položaja prstiju sviračevih, da ima šalmaj osam rupica za prebiranje.⁴⁾

Najtočnije se razbira konstrukcija šalmaja na slici Jana Brueghela ml. (na skretu iz XVI u XVII stoljeće). Krilo je ovog šalmaja — slično primjercima s krajnjeg istoka — plitko i široko, zaprema dakle vrlo mali dio dužine čitave sviraljke. Još je krilo u tijesnoj vezi s prebiralicom. Jasno se vidi da se iz uklatka, koji je pridržavao dvojezični pisak, ovdje već razvio dio instrumenta, koji se na našoj sopili zove špulet. Rasporedaj rupica za prebiranje vidljiv je: sedam ih je u jednom redu, a umjesto osme rupice za prebiranje dvije su u jednakoj udaljenosti od krila, služe dakle za izvođenje istog tona, (njihovu zadaću i upotrebu opisao sam već prije po Praetoriusovom razlaganju). Još se razbiraju na Brueghelovoj slici i dvije rupice za ravnanje glasa. Teško je iz njihovog položaja na slici tu njihovu zadaću u prvi mah razabrati.⁵⁾ Cijela konstrukcija šalmaja osim one osme, dvostruke, rupice za prebiranje — podudara se potpuno s arapskim zamrom, (velom sopilom), kako je prikazan u slici 45. Ono blago vanjsko raširivanje gornjeg dijela prebiralice, u koju se — na tom šalmaju — uklada špulet ili sprema s piskom (slavec), zacijelo je tamo zbog čvrstoće. Naša sopila toga nema, a da kod umetanja špuleta prebiralica ne pukne, zato je gornji kraj (vrh) prebiralice okovan, t. j. zaliven olovom.

U muzičkoj praksi XVI stoljeća — naročito u brojnim gradskim bandama zapadne Evrope — šalmaj u raznim veličinama važan je instrument. U Belgiji su čak sve svirače gradskih banda nazivali „schalmeyers”, ma da su pojedinci svirali i u druge sviraljke, a ne samo u šalmaje. Takav mali ensemble gradske bande u Gantu 1540 sastojao se od dva trombona, dva „dessus de scalmey” (discantschalmey) i dva „tenors de scalmey” (valjda „alt-schalmey”). Godine 1594 u Louvainu bila je banda sastavljena od jednog trubača i tri „scalmeyers”. Godine 1616 van Alsloot crta u prikazu procesije svih crkvenih redova grada Anversa na dan Gospe od Krunice bandu od šest svirača, koji sviraju basson, pommer-alto, cornet, dessus de haut-bois i dalje još po jedan pommer-alto i trombon.⁶⁾

Sačuvanih primjeraka starih šalmaja ima u bruxelleskom i drugim muzejima iz XVII stoljeća.

Iz opisa i slika Mersenneovih zna se pak, da su „haut-bois de Poitou” postojale u tri razne veličine. No dok ovaj francuski šalmaj još u XVII stoljeću ne dijeli krilo od prebiralice⁷⁾, njemački discantschalmey iz

⁴⁾ Vidi sliku u H. Ruth—Sommera: Alte Musikinstrumente, R. S. Schmidt & Co, Berlin 1920 str. 188.

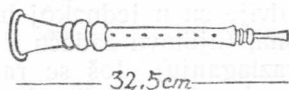
⁵⁾ Vidi sliku u H. Ruth—Sommera: Alte Musikinstrumente, R. C. Schmidt & Co, Berlin 1920, str. 164.

⁶⁾ Vidi sliku u Mahillona „Catalogue descriptif et analytique du Musée instrumental, vol. II. str. 25.

⁷⁾ Vidi sliku u Mahillona, op. c. vol. II. str. 245.

XVIII stoljeća⁸⁾ već dijeli krilo od prebiralice. Na spomenutom primjerku šalmaja nema još špuleta, ali je takav na drugom primjerku iz istoga doba, na alt-schalmeyu⁹⁾ tu je špulet već profiliran, samo se latica u njemu produljila, pa je na nju nasaden pisak daleko izvan špuleta.

Kako je već spomenuto, sačuvao se primitivni oblik šalmaja u muzičkoj praksi puka još samo na rijetkim mjestima Evrope. Šalmaj talijanskih pastira u Abruzzima (Sachs ga nazivje „Abruzzen-Oboe” a Mahillon analogno „haut-bois des Abruzzes”) nezgrapniji je od naše sopile, a razlikuje se od nje i u tom, što je tokaren u jednom komadu, špulet, prebiralica i krilo zajedno. Ipak pokazuje čak i dvije nabreklina između prebiralice i krila. Na tom šalmaju ima sedam rupica za prebiranje sprijeda i osma je straga. To je zapravo sasvim mala sopila, jer je njezina dužina u svemu 32,5 cm. Značajno je i to, da i njezina latica viri daleko izvan prebiralice. Ovu sviraljku prave pastiri u Abruzzima od šimširovog drva.

Slika 49. „Piffero”, pastirski šalmaj iz Abruzza.

Sachs dodaje k tome Mahillonovom opisu još i to, da se na sviraljci nalazi 1 do 6 rupa za ravnanje glasa (upravo na krilu sviraljke), dalje, da je osnovni ton ove sviraljke vazda u jedanput crtanoj ljestvici, jer dužina njezina varira između 32 i 35 cm. Sachs upozoruje i na to, da taj šalmaj, koji se prigodice naziva i „piffero” (ma da se ta riječ upotrebljava još i kao naziv male svirale uopće a i kao naziv gajda), možemo smatrati posrednikom između arapske zamr i evropskog šalmaja, dotično moderne oboe¹⁰⁾. Ipak Sachs ne prikazuje točnije razvitak šalmaja, kako je to učinio za onaj ogranak sviraljki tipa oboe, što se rasprostranjivao prema istoku, pa se među tim sviraljkama razbiraju sve razvijeniji oblici od grubog praobluka perzijske zurne do vitkog i elegantnog čvorastog oblika kineske „so-na”.

Naša sopila može se u toku toga razvoja iz Perzije prema zapadu smjestiti gotovo u isti red kao i talijanski „piffero”. Najbliža je pomisao, da smo je i preuzeli u onoj primitivnoj formi, u kojoj se još i danas sačuvala u Abruzzima, iz Italije.

Direktne potvrde za tu pomisao nema. Jer iako se u Dubrovniku na dan sv. Vlaha prigodom velikih slava sakupljali mnogi svirači, među kojima se izričito spominju baš „piffari” i „piphari”¹¹⁾, teško je vjerovati, da su stari kroničari točno razlikovali vrste sviraljki i imenovali ih ispravno; (analogon toj nesigurnoj nomenklaturi nalazimo i u sredovječnoj ikono-

⁸⁾ Vidi sliku u Mahillona, op. c., vol. II. str. 244.

⁹⁾ Vidi sliku u Mahillona, op. c., vol. II. str. 247.

¹⁰⁾ Vidi u dra. Kurta Sachsa: Reallexikon der Musikinstrumente, Verlag J. Bard, Berlin 1913, str. 2.

¹¹⁾ Spominje ih Filip de Diversis de Quartigianis „duos bonos tubetas, duosque tibicines, quos dicunt pipharos”. Podatak je iz XV stoljeća. Vidi u „Sv. Ceciliji” XII god. 1918 str. 115.

grafiji, gdje smo utvrdili, da su sviraljke vazda nacrtane samo u glavnim obrisima, pa se iz njih ne da razabrati konstrukcija njihova). Dalje se iz izvještaja dubrovačkih kroničara nikako ne da utvrditi provenijencija spominjanih „piffera”. Oni su mogli biti i naši ljudi s gornjih strana; nijesu baš morali dolaziti isprije, iz Italije. Značajno je svakako, da se sopila nije sačuvala, nije dapače niti rasprostrla nigdje u okolici Dubrovnika niti na velikim dalmatinskim otocima, pa i među kvarnerskim otocima danas se nalazi u muzičkoj praksi puka samo na otoku Krku. Ostade dakle upravo na području onog dijela našeg naroda, koji govori čakavštinu, a odlikuje se u muzičko-etnografskom pogledu upotrebom posebno ugodene „istarske” ljestvice.

Protiv pomisli, da je sopila unesena k nama iz Italije, govore pak i stari pisani spomenici, od kojih je Kuhač u svome već više put citiranom djelu, naveo nekoliko: сопѣль, сопѣл, лиан сопѣль spominju se u kodeksima već u XI stoljeću. I tu moramo dopustiti, da kroničari i pisci evanđelja i homilija nijesu sasvim točno razlikovali sviraljke, jer ih sam narod i danas još vazda točno ne razlikuje. Gotovo u čitavom području čakavštine riječ „sopsti” znači zapravo „svirati”; sope se prema tome i u sopilu i u mišnjice i bibrirače i t.d. Žic izričito kaže: „Ki sope va sopeli, on je vavik sopec; ki sope v drugo, on je sopec samol dokla sope”.

Valjalo bi prema tome tek potanjim ispitivanjem (najprije ikonografskim) utvrditi, da su naši predi upotrebljavali sviraljku nalik na današnju sopilu, a na osnovi nalaza u tom ispitivanju mogli bismo onda utvrditi, da li je sopila postojala u našem narodu u srednjem vijeku. Ovako ostajemo kod nesigurnih nagađanja. Još uvijek je moguće zamisliti, da je i u ranom srednjem vijeku a i poslije, za križarskih vojna sopila donesena s istoka neposredno u područje našeg folklor, da je dakle jednom od mnogih tekovina cijelog mediterana (javlja se posredstvom saracenskim). No vjerovatnija je pretpostavka, da smo sopilu primili sa sjevezapada, jer se postojanje oblika naše sopile može dokazati ikonografski već u XIV stoljeću u Italiji, dok je razvijeniji oblik šalmaja (upravo discant-schalmey, njemački šalmaj v. sl. 42) mogao biti uzorkom za tvorbu prvih sopila u našim stranama.

Činjenica, da je sopila u svom rasprostiranju ograničena na vrlo uski prostor našeg folklor (vidi sliku poslije) direktno nas upućuje na takovu pomisao. Nikako se ne da objasniti Kuhačeva tvrdnja, da je sopila bila rasprostranjena po svemu području, koje nastavaju Južni Sloveni (dokaz tome razbira Kuhač u nazivima starih kodeksa iz raznih krajeva, pa i iz Rusije: сопѣль). Kada su pak Turci unijeli perzijsku zurnu za svojih osvajanja na Balkanu — Kuhač tvrdi — da su onda Južni Sloveni odbacili sopilu, jer nijesu htjeli imati ništa zajedničko s Turcima; tako se eto sopila sačuvala samo u onom području našeg folklor, koje je bilo dosta daleko od svakog doticaja s Turcima.

Jedina činjenica, koja govori protiv unošenja sopile sa sjeverozapada — iz alpskih strana — u područje naše čakavštine, jest u tom, što je discant-schalmey razvijeniji tip sviraljke čak i u XVI stoljeću od ove naše sopile (vidi napred opis Brueghelove slike). Vrlo je malo vjerovatno, da bi kod preuzimanja ovako razvijenog tipa sviraljke narod tako reći degenerirao tu sviraljku u nerazvijeniji tip. Jer njemački šalmaj ima veći broj rupica za prebiranje, dok ih naša sopila ima vazda samo šest. Na talijanskom pifferu ima redovno i po jedna rupica na stražnjoj strani sviraljke, koja omogućuje dotično olakoćuje intonaciju tonova u gornjoj oktavi. Na sopili se izvode tonovi samo u osnovnoj položini, pa i tu se ne

iskorišćuju tonovi u čitavom opsegu ljestvice — točnije bi valjalo reći: u čitavom opsegu tonskog niza, što se dade izvesti sopilom — već se svira najvećma u opsegu kvinte, jer su i vokalni napjevi naših čakavaca ovako uskoga opsega, a po tim napjevima sopac stvara i kiti svoje plesne melodije, svoje tance i mantinjade.

Zato je gotovo sigurno, da se sopila javlja u području našega muzičkog folkloru još i prije XIV. stoljeća, da ju je naš narod prihvatio u doba, dok je evropski šalmaj bio još vrlo primitivan u konstrukciji i intonaciji, pa je u tom obliku sačuvao svoju sopilu sve do današnjeg dana.

A da kod tog preuzimanja šalmaja naši Čakavci nijesu samo našli svoju riječ, svoj naziv za nj „sopila” — prema staroslavenskom nazivu neke danas nam nepoznate sviraljke — već su taj novi instrument kao novu tekovinu svog folklornog instrumentarija namah prilagodili svom muzičkom pojimanju, svojoj muzičkoj praksi, znak je samonikle tvorne snage njihove. Namah su počeli graditi sopile u dva različita oblika, velu i malu, da mogu na njima svirkom. izvoditi ono dvoglasje, kakovim se odlikuje heterofona struktura svega njihovog pučkog pjevanja.

VII

ZURLA, SURLA, ZURNA

Na teritorij našeg muzičkog floklora unesena je onda kasnije — najezdom Turaka — još jedna, posebna sviraljka tipa oboe. To je zurla, surla, zurna, primitivna dvojezična sviraljka s čunjastom dupljom sasvim nalik na arapski zamr, perzijsku i tursku zurnu. Već iz samog naziva, kojim imenuju kod nas tu sviraljku, jasno se razbira, da je ona unesena k nama ravno iz Perzije posredstvom Turaka, pa je sigurno, da se javlja na Balkanu tek iza osmanlijskog naleta ili zajedno s njime.

Vladan R. Gjorđević, marni muzikolog srpski, opisao je zurlu u članku „Skopske gajdardžije”¹⁾, pa je tu istakao namah i svoju značajnu konstataciju, da su zurle „nosilac istočnjačke muzike”. Evo kako on opisuje zurlu:

„Zurle su oblika duže cevi, čiji se donji kraj širi u levak. Po veličini zurle se dele na male zurle i velike zurle. Male i velike zurle prave se od javorovog drveta. Izrada pak i jednih i drugih je podjednaka, sem što se razlikuju u broju glasnica”.

Već se tu zapaža bitna razlika između sopile i zurle. Trupina je zurle od jednoga komada; a trupina sopile sastavljena je od tri dijela: špuleta, prebiralice i krila.

Dalje nastavlja Gjorđević: „U gornji deo zurle uglavljen je zaseban, šupalj delić, koji se naziva slavec. Onaj deo slaveca, koji u zurle ulazi, dugačak je oko 7 cm, a pri donjem je kraju tako usečen, da se završuje sa dva duža listića. U gornji deo slaveca usađuje se duža metalna (blehana) cev. Ta cev je pri vrhu snabdevena poprečnom blehanom pločicom, koja ne dopušta da cev u slavec propadne. Ceo se taj metalni deo naziva međnik, ma da bih ja rekao da međnik treba nazvati poprečnu blehanu pločicu. U gornji deo međnika uvlači se pisak, koji pravi se od ševara i koji je koncem uvezan. U gornjem delu pisak je širok i splošten.

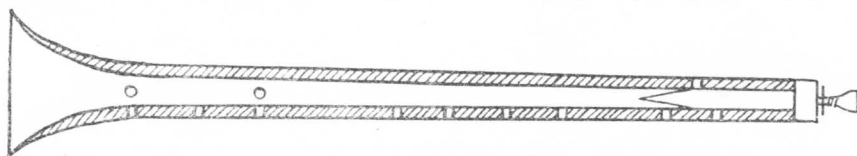
Dužina malih zurla iznosi do 35, a velikih do 60 cm.

S prednje strane zurle imaju sedam rupa za prste. Prva je za 3,5 do 4 cm niža od vrha zurle, ostale su udaljene jedna od druge oko 3 cm. Na zadnjoj strani prema prvoj i drugoj rupi nalazi se rupa za palac. Na donjem kraju, na 6 do 7 cm rastojanja od gornjih rupa, nalaze se glasnice i to na malim zurlama 2 spređa i po jedna sa strane, a na velikim zurlama 3 spređa i po 2 sa strane.

Ovaj odnos rupa uzet je sa velikih zurla i po njemu se može odrediti odnos rupa i na malim zurlama”.

¹⁾ Vidi Glasnik Skopskog naučnog društva, 1916, str. 389—390.

Iz ovog opisa razbira se jasno, da je to instrument posve jednak perzijskoj zurni, da nije pače niti dotjerivan, već je gotov i nepromijenjen preuzet i prenesen iz istočnjačkog instrumentarija na naš teritorij. (Ispoređi opis zurle s opisom arapskog zamra u prijašnjem poglavlju).

Slika 50. Zurla iz Skoplja.

Ovo podudaranje opazio je i Mahillon (op. c., vol. IV. str. 204) na zurlu iz Bosne, koja se čuva u zbirci bruxelleskog instrumentalnog muzeja pod br. 2336. To je zurla tokarena od kruškovog drva (Djorđevićevom opisu zurle treba dakle dodati, da su i zurle skopskih gajdardžija tokarene). Mahillon konstatuje još i podudaranje ove bosanske zurle s arapskim zamrom u broju rupica za prebiranje i u intonaciji (dužina te bosanske zurle zajedno s jezičcem iznosi 39,5 cm). Mahillon je nazivlje prema perzijskom „zurna”.

Sviraljka zamr, s kojom Mahillon isporučuje bosansku zurlu, potječe iz Egipta i to je stari instrument. Bosanska je zurla novije konstrukcije. Mahillon izvodi iz te konstatacije zaključak, da se u praksi preuzimanje sviraljki iz jednog folklornog područja u drugo može utvrditi, da se sviraljke prenose iz naroda u narod, iz stoljeća u stoljeće krajnjom točnošću u kopiranju starijih uzoraka. Ta činjenica u mnogom potkrepljuje moje izvode o porijeklu sopile na kraju prijašnjeg poglavlja.

Gjorđević nastavlja: „U zurile sviraju — obično — dva zurlaša od kojih jedan svira melodiju, a drugi ga prati, duvajući toniku ili dominantu. Uvek se svira u dve velike ili u dve male zurle, a nikad u velike i male u jedan mah.”

Ja sam slušao — krajem mjeseca kolovoza godine 1920. — u Gjevdeliji tupandžije, dva zurlaša i jednog pravog tupandžiju, i kod svirke uz ples kola, a poslije i za vrijeme kurban-bajrama. No ovi su zurlaši svirali u malu i u veliku zurlu u isti mah.

Svirku zurlaša spominju i Antun Hangi u svojoj knjizi „Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini”, (Sarajevo 1906.), na str. 34 opisujući bajramske običaje ovako: „Dok se ovi (ljudi) tako zabavljaju u kahvama, krenuli su već i ciganski muzikaši od kuće do kuće, a dobri ukućani darovat će ih zato na Bajram novcem i peškirim. Tu sviraju samo tri ili bolje dva čovjeka, jedan udara u talambas, desnom rukom štapićem po jednoj, a lijevom tankom šipčicom po drugoj strani, a ona dvojica sviraju unisono u sitne zurme, svirale.

Kod proslave Bajrama u Konjicu i okolici u Hercegovini također sviraju cigani u zurnu, a udaraju uza to još u bubanj i def; (podatak prof. Adema Sokolovića).

U Leskovcu i Vranji sve do godine 1912. na mnogim su svadbama svirali cigani na zurlama. (Podatak beogradskog Etnografskog muzeja).

Mislim, da valja i podatak iz Srp. Etnografskog Zbornika XLIV, str. 153, gdje se navodi, da se kod muslimanskih moba u srebreničkom srezu u Bosni sviralama i bubnjem označuje mjesto rada — tako tumačiti, da su tamo najmljniji svirači sa sviralama i bubnjem zapravo cigani sa zurlama i tupanom (gočem).

Osobito je važan zaključak Gjordevića: „Zurle su nosilac istočnjačke muzike²⁾. Na njima se sviraju igre i pesme, ali ritam i jednih i drugih je tako neodređen, a ukrasi i varijacije tako mnogobrojne, da je beleženje njihovih melodija vrlo otežano. Čovek bi morao biti duže vremena sa zurlašima, da bi se navikao na njihove melodije i da bi ih bez straha mogao staviti u note.

Sviranje na zurlama ne može se zamisliti bez tupana. Pri igranju tupan daje ritam igri. Ima slučajeva, gde se igra samo uz udaranje u tupan. Ako u nekom selu nema tupana, onda se on uzme pod kiriju, samo da bi se obavio običaj za vreme ramazana. Za tu muziku svirači-tupandžije dobivaju bakšiš³⁾.

Potpuno se slažem s konstatacijom Gjordevića, da je svirku zurlaša — a tako i svirku sopaca — gotovo nemoguće zapisati. Smeta zapisivaču — osim onog obilja melodijskih ukrasa, što ih spominje Gjordević — još i to, da je ugođaj tih sviraljaka vrlo približan, ne podudara se niti s prirodnom niti s temperiranom ljestvicom, već je redovno slučajni produkt primitivnog načina tvorbe.

Naišao sam samo na dva zapisa zurlaške svirke, što ih je štampao prema svojim zapisima Kosta Manojlović u svom članku „Muzičko delo našeg sela”, (vidi almanah „Naše selo”, Beograd 1929, str. 329); to je „muško kolo” iz Gračanice na Kosovu i kolo zvano „Đakovička” (iz Đakovice?).

Slušajući sviranje zurlaša uz kolo — bilo je to jednog blagdana poslije podne u Gjevdeliji — ja sam pokušao dijelove njihove svirke notirati. Navodeći ovdje svoje fragmentarne zapise ističem, da se na melizmatiku ornamentiku nijesam obazirao, jer se odvija tolikom brzinom, da je nije moguće zapisati.

Zurleu
oktavi
I
Tupan

²⁾ Tako sudi i dr. S. Trojanović u svom pregledu „Muzički instrumenti Srpskog etnografskog muzeja”, (separat, str. 25). On tu izrično kaže: „Zurle su poreklom iz Perzije, a preko Turaka su k nama došle”.

First system of musical notation, consisting of a treble and bass staff. The treble staff contains a melodic line with a trill (tr) and a fermata. The bass staff contains a rhythmic accompaniment of eighth notes.

Second system of musical notation, continuing the piece. The treble staff has a melodic line with a trill and a fermata. The bass staff continues the eighth-note accompaniment.

Third system of musical notation, marked with a double bar line and the Roman numeral 'II'. The treble staff is mostly empty, while the bass staff continues the accompaniment.

Fourth system of musical notation. The treble staff features a melodic line with slurs and eighth-note patterns. The bass staff continues the accompaniment.

Fifth system of musical notation. The treble staff has a melodic line with a trill and a triplet. The bass staff continues the accompaniment.

Sixth system of musical notation. The treble staff has a melodic line with slurs and eighth-note patterns. The bass staff continues the accompaniment.

Seventh system of musical notation, ending with a trill and a triplet in the treble staff. The bass staff continues the accompaniment. The word '(Coda)' is written below the treble staff.

Oznaka nota za udaranje tupana kuša označiti posebnu tehniku toga udaranja. Tupandžija bije batom donje note, a malićem (drugom rukom na drugoj strani tupana) gornje note. (Vidi o tom gore u Hangijevom opisu bajramske svirke).

III

Svirka na zurlama odvija se ovdje u paralelnim oktavama. I samo odvajanje od te trajne paralelnosti (u ovom Zapisu III) novi je dokaz orijentalnog izvora ne samo tog instrumenta već i cijele tehnike sviranja; jer je ovo zatezanje osnovnog tona u jednom instrumentu i skakutanje melodije u drugom instrumentu naočiti uzorak jedinog višeglasja, što se na Orijentu javljao i još živi. (I cijela tehnika gajdaške svirke osniva se na takovoj strukturi višeglasja).

Značajno je, da su cigani zurlaši (tupandžije) počeli svirati i pučke plesove, nastoje dakle ući u naš muzički folklore. Hoće li se moći tu održati, ako im izmakne dosadašnja najznatnija služba njihova: sudjelovanje kod muslimanskih vjerskih i društvenih slava?

IV

Na Kurban-bajram u Đevdeliji 27. kolovoza 1920. (Svirka cigana, koji obilaze mjestom po noći).

Zurla se spominje u literaturi na ovim mjestima:

Zurna iz Bosne, primjerak u bruxelleskom Musée instrumental br. 2336; vidi u Mahillonu, op. c. vol. IV. str. 204—205.

Zurna u Bosni i Hercegovini, vidi Antun Hangi: Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1906, str. 34.

Zurla u Djevdeliji; vidi Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu, str. 5.

Zurla u Gnjilanima, podatak dan od dra. Mirka Kusa—Nikolajeva.

Zurna u Gjevdelijskoj kazi, vidi Srpski Etnografski Zbornik knjiga XL, str. 168.

Zurla u Skoplju, vidi VI. R. Đorđevića spomenuti članak, str. 399.

Zurla u Južnoj Srbiji, v. VI. R. Đorđevića spomenuti članak str. 385.

Zurla mala u Kumanovu, Gnjilanima, Prištini, Mitrovici i Gostivaru, vidi VI. R. Đorđevića spomenuti članak str. 385.

Zurla velika u Tetovu, Skoplju, Velesu, Prilepu, Bitolju, Štipu, Kočanima i Kratovu, vidi VI. R. Đorđevića spomenuti članak str. 385.

Zurla u Gračanici na Kosovu polju; zapis Koste Manojlovića (vidi almanah „Naše selo”, Beograd 1929, str. 329).

Zurla u Đakovici(?) ili okolici; zapis Koste Manojlovića (vidi almanah „Naše selo”, Beograd 1929, str. 329).

Svirala (zurla?) u srebreničkom srezu u Bosni; vidi Srpski Etnografski Zbornik XLIV, str. 153.

Zurla u Srbiji; vidi dra. S. Trojanovića „Muzički instrumenti Srpskog etnografskog muzeja”, (separat str. 25).

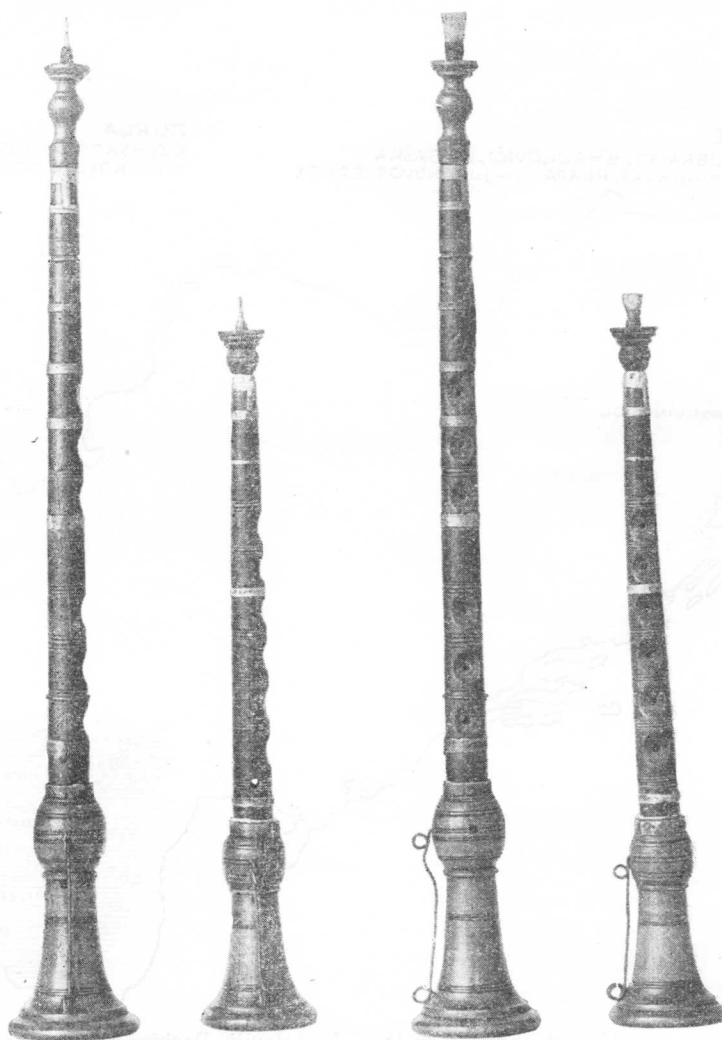
Surla na Kosovom polju, vidi Srpski Etnografski Zbornik knj. VII. str. 187.

Surla u Skopskoj Crnoj Gori vidi Srpski Etnografski Zbornik knjiga VII, str. 400.

Na osnovu ovih podataka izrađena je karta u prilogu. Na podatak Mahillonov o zurli iz Bosne nijesam se kod crtanja karte obazirao, jer je navod iz Bosne suviše generalan i nije dosta utvrđen, tako i podatak Antuna Hangija o zurmi u Bosni i Hercegovini.

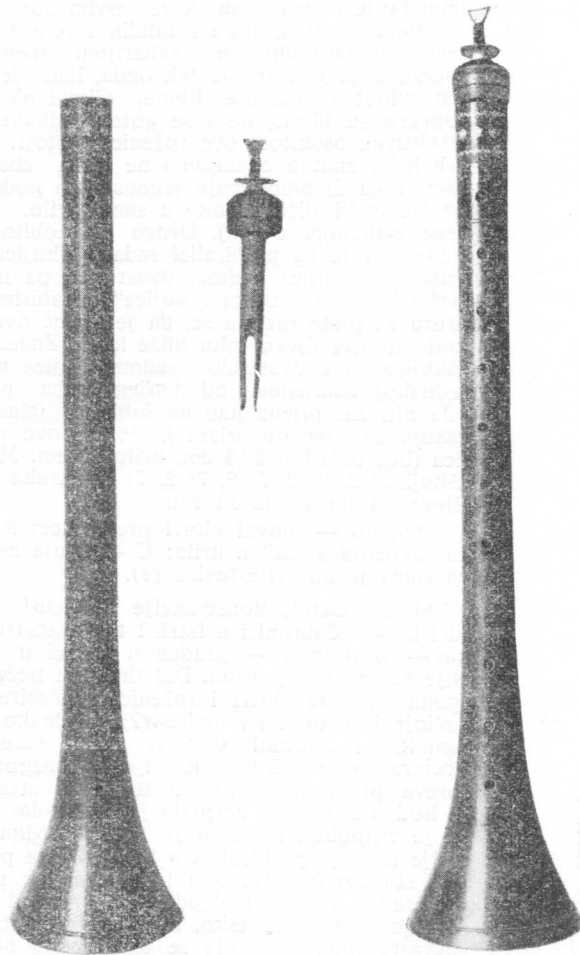

Slika 51. Rasprostranjenost sopile i zurla u Jugoslaviji. Razbira se prodiranje sopile sa sjeverozapada (na sasvim usko područje) i prodiranje zurla s juga (na mnogo šire folklorno područje).

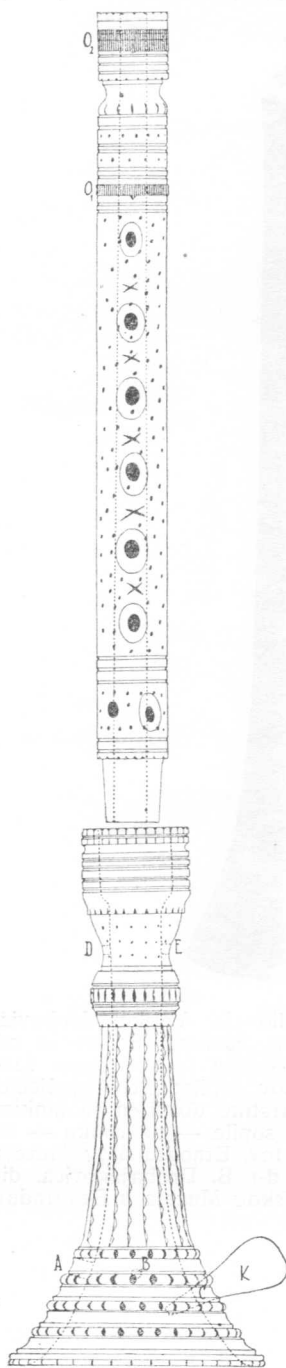
Slika 52. Vela i mala sopila iz Baške; pogled sprijeda i sa strane (u privatnom vlasništvu u Zagrebu).

Za isporođivanje s ostalim prije opisanim primjercima navodim ove podatke.
Mala sopila: pisak 2,7 cm, špulet 2,7 cm (bez latice), prebiralica 27,4 cm, krilo 12,6 cm.
 Medusobni razmještaj „škujica za prebiranje” 2,5 cm; 2,6 cm; 2,8 cm; 2,8 cm; 2,8 cm.
Vela sopila: špulet 7 cm (bez latice); prebiralica 37,8; krilo 15,4 cm. Medusobni razmještaj „škujica za prebiranje” 3,2 cm; 3,3 cm; 7 cm; 3,5 cm; 3,3 cm.

Slika 53. Zurla iz Skoplja, velika — duž. 61 cm. Izgradio je Veljko Janković. Cijev je od suhe javorovine s proširenim donjim dijelom, čankom. Slavec je od šimširovine. Vrh je cijevi, gdje se umeće slavec koštan; ukrašen je kositrenim šarkama. Zacijelo tu kost izvršuje istu zadaću, koju ima okov sopile: treba spriječiti cijev, kada se u nju utiče slavec, da ne pukne. Pisak od trstike obavijen je tankim bakrenim pločicama; to je mednik. Rupe na donjem dijelu sopile — na čanku — to su „glasnici“, a one za prebiranje zovu se upravo „rupe“. Inv. Etnografskog Muzeja u Beogradu br. 9554. Podatke sam dobio posredstvom g. d-r B. Drobnjakovića, direktora tog muzeja i hvala mu za to. (Fotografije Etnografskog Muzeja u Beogradu).

Slika 54. Krilo i prebiralica male roženice iz sela Čabronići. U tom kraju Istre narod sopilu nazivlje roženicom, a njezine dijelove: pisak, tundin (špulet), roženica (prebiralica) i did (krilo). Slika je načinjena prema starom primjerku, koji je — po predaji — izraden u Krnici u Istri. Na tom primjerku sačuvala se samo ova dva dijela; tundin (špulet) načinjen je kasnije od drvenog mosura za namatanje konca, a pisak je sasvim nov; (u ovoj slici izostavljeni su zbog toga i tundin i pisak). Cijeli je instrument bogato ukrašen rezbarijom (rovašenjem i točkanknjem), koja je izvršena tek onda, kada je gotov instrument skinut s tokarske klupe. Okovi na vrhu prebiralice zapravo su ukras, ne vrše gotovo nikakve funkcije. Konstruktivna osobitost ove roženice sastoji: 1) u tom, što je vrh krila znatno odebljao i ne treba zbog toga okova, a osim toga 2) omogućuje jednostavno poduljivanje konične duplje prebiralice duboko u samo krilo. (Duplja je označena crtkanom crtom). Druga je osobitost ove sopile u tome, što je na prebiralici sedam „škujica za prebiranje“; sedma je škujica mahom dvostruka, pa ima zacijelo istu svrhu kao i dvostruka „škujica“ na starim šalmajima. Po urezu za prste razbira se, da je svirač ove sopile smještao kod sviranja lijevu ruku bliže krilu. Značajno je, da desna „škujica“ ove dvostruke sedme škujice nije propaljena u jednakoj udaljenosti od donjeg ruba prebiralice, a nije bila niti začepljena kao na šalmaju (služila je dakle kao „škuja za ravnanje glasa“). Dužina ove roženice: prebiralica (bez uklatka) 26,3 cm, krilo 19 cm. Medusobni razmak „škujica“ 2, 9; 2, 7; 2, 7; 2, 7; 2, 7; dvostruka sedma „škujica“: lijeva 3,3 cm, desna 3,1 cm.

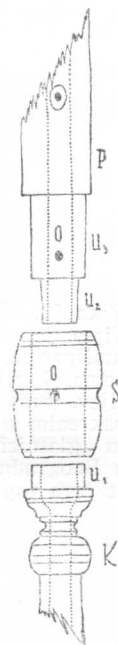

Slika 54.

O₁, O₂ — olovni okovi prebiralice; A, B, D, E „škuje za ravnanje glasa“ u krilu; C — škuja za klinčić K. Mala roženica je od brijestovine (?).

Sl. 55. Detalj konstrukcije na veloj roženici iz sela Čabronići u Istri. I taj je instrument — po predaji — graden u Krnici u Istri. Nije se sačuvalo potpun. Did (krilo) i bačvasta spona između krila i roženice (prebiralice) načinjeni su od brijestovine (?) i jednako išarani kao i sačuvani dijelovi male roženice. Prebiralica je učinjena kasnije od bazgovine; (prava prebiralica ovog instrumenta stradala je kod prenašanja; dospjela je pod kola, koja su je zdrobila). Poseban je način, kojim se ovdje usaduje prebiralica u krilo. Da se postigne što čvršća veza ima krilo ukladak u₁, a prebiralica dvostruki ukladak u₂ i u₃. Kod usadivanja postupa se tako, da se na u₃ natakne bačvasta spona S; sada se to zajedno natiče na krilo tako, da u₂ sjedne u udubinu uklatka u₁, ovaj pak ukladak priliježe u samu sponu S; (zato mora dužina ukladaka u₁ i u₃ zajedno iznašati upravo toliko, koliko je dužina bačvaste spone S). Valja paziti, da se oduhe O u uklatku u₃ i sponi S točno prekriju. Ovakav način spajanja krila i prebiralice razbira se na mnogim šalmajima većih protega; tamo ima spona koji put i valjkast oblik (vidi na pr. slici alt-schalmeya u Mahillonovom citiranom katalogu, Vol II str. 247.).

Obje roženice — vela i mala — pokazuju jasne tragove daljeg razvitka prema jednostavnim sopilama. Značajno je i to, da je i taj razvijeniji tip sviraljke došao u područje našeg folklora sa sjeverozapada, ali je zastao u samoj Istri.

Slika 55.

ZUSAMMENFASSUNG

I. *Beschreibung der „sopila“.* „Sopila“ ist ein primitives Oboeninstrument, eine primitive Schalmel.

„Sopila“ besteht aus 4 Teilen: (siehe Abb. 1) das Mundstück (pisač), der Ansatz (špulet), die Spielröhre (prebiralica), und die Stürze (krilo).

„Sopila“ wird in zwei Grössen gebaut und zwar als kleine und grosse „sopila“. Die Länge der kleinen „sopila“ ist ungefähr 45 cm, die der grossen ungefähr 60 cm, beide Längen sind aber ziemlich grossen Unterschieden unterworfen, (siehe Abb. 2 bis Abb. 25). Auch die Grifflöcher sind auf verschiedene Weise in der Spielröhre gebohrt (siehe Abb. 11 bis 17).

Wenn der Sopila-Bläser sein Instrument verwahrt, steckt er zuerst in die untere Öffnung des Mundstückes ein hölzernes Stiftchen („čepić“, sichtbar in der Abb. 2), sodann den Mundstück in eine kleine Schachtel. Denn Ansatz zieht er aus der Spielröhre und steckt ihn in die trichterartige Stürzenöffnung. Damit der Ansatz nicht hinausfällt, bringt er eine besondere Vorrichtung an der Stürze an, oder eine Messingfeder („šusta“) oder einen hölzernen Stift; an dem Abb. 19 bis 25 sichtbar.

II. *Material und Werkzeug für die Ausarbeitung der „sopila“.* Für die Spielröhre und für die Stürze verwendet man nur harte Holzarten: Buchsbaum, einige Ahornarten (*acer monspessulanum* L.) und Olivenbaum. Den Ansatz kann man aus anderen Holzarten formen. Für die Ausarbeitung des Mundstückes verwendet man nur Rohrspäne, die mit starken verpichteten Zwirn gut umgewickelt sind. Der Beschlag am oberen Teil der Spielröhre ist aus Blei oder Zinn.

Als Werkzeuge bei der Ausarbeitung der „sopila“ kommen in Betracht: verschiedene Bohrer, darunter auch konische (siehe Abb. 28) und Taschenmesser für die Bearbeitung des Ansatzes, der Spielröhre und der Stürze; dazu noch Feilen und Glasscherben bei dem Polieren aller dieser Teile. Bei der Ausarbeitung des Mundstückes verwendet der Sopila-Macher ein besonderes gewundenes Messer (siehe Abb. 29).

Das fertige Instrument kann man mit Lack politieren oder mit Öl bestreichen.

III. *Die Ausarbeitung der „Sopila“.* Zwei mündliche Beschreibungen solcher Fabrikation nach der Aussage der heutigen Sopila-Macher sind durch eigene Beobachtungen ergänzt. Daraus ist ersichtlich, dass diese primitiven Arbeiter, welche nur gelegentlich Instrumente bauen, die Maasse nach älteren Exemplaren nehmen, weshalb die Intonation immer ein zufälliges Resultat ist. Bei dem Stimmen der „sopila“ verfährt der Arbeiter entweder so, dass er den Durchmesser der Spielröhrenhöhle vergrössert, oder dass er absichtlich in die Spielröhre und in die Stürze einige „Stimmungslöcher“ bohrt. Es ist besonders charakteristisch, dass die Sopila-Macher ihre Instrumente immer ohne Drehbank ausarbeiten. Die konische Höhle in den Spielröhren der kleinen und der grossen „sopila“ sind mit einem und selben konischen Bohrer gemacht worden.

IV. *Die Sopila-Bläser und ihre Spielart.* Es sind immer zwei Instrumente (die kleine und die grosse „sopila“), die sich beim Spiele beteiligen. Ihr Zwiespiel ist ein dauerndes heterophones Variieren einfacher Tanzmelodien. Meistens sind es Sextenparallelen, in denen sich die melodische Bewegung entwickelt. Ein jeder Bläser hat aber grosse Freiheit bei der Schmückung der aus dem Volksliede entlehnten Tanzmelodie mit Pralltrillern und ähnlichen ornamentalen Figuren. Charakteristisch ist besonders die Schlusswendung, welche der Spieler der kleinen „sopila“ immer verwendet, um den Schluss des Tanzes anzudeuten. Beide Instrumente haben den Schluss-

ton (in der Oktave) schon lang ausgehalten, dann macht noch der Spieler der kleinen „sopila“ einen äusserst schnellen Lauf durch die ganze Tonleiter bis zum höchsten Tone mit einem starken *sf* auf diesen schrill ausgepiffenen Tone.

Beide Bläser blasen nur die Töne der Grundstimmung, nie verwenden sie die überblasenen Töne. Dazu verwenden sie doch die einfachen und schlichten Volksweisen, die mit ihrem eng begrenzten Tonumfang (eine Quinte oder höchstens eine Sexte) gerade für die Bearbeitung auf einem solchen primitiven Instrumente wie geschaffen sind.

Die Unreinheiten der Intonation sind wegen der Heterophonie beim Spiele kaum bemerkbar, höchstens ist der Klang des Zwiespiele der beiden „sopila“ für einen fremden Hörer sehr befremdend.

Die Sopila-Bläser haben eine wichtige Stellung im Volksleben erhalten. Ihre erste Pflicht ist, bei dem Volkstanze mitzuwirken. Dies geschieht während der Faschingstage, mancherorts aber auch im Sommer fast jeden Sonntag nach der Vesper. Sie haben vieles zu leisten auch bei den Hochzeiten. Dann blasen sie nicht nur zum Tanze, sie begleiten vielmehr die Braut in die Kirche zur Hochzeit, sodann aus der Kirche in die neue Heimat. Sie spielen auch bei dem Hochzeitmahle. Die einfachen Spielweisen, welche bei diesen Gelegenheiten gespielt werden, nennen sie „*mantinjada*“. Zuletzt spielen die Sopila-Bläser auch bei den feierlichen kirchlichen Gelegenheiten, z. B. bei der Frohnleichnamsp procession. Dabei spielen sie „in einem Tone“, was mit den einfach gebauten Instrumente ziemlich schwer auszuführen ist.

V. *Phonogrammen und Aufzeichnungen einiger Sopila-Weisen.* Es wurden neun Phonogramm-Aufnahmen (Zb 54, Zb 56, Zb 57, Zb 89, Zb 91, Zb 160, Zb 161, Zb 162, Zb 163) mit Archivphonographen Type IV. gemacht. Die Aufnahmen enthalten aber nur Fragmente der Sopila-Weisen, denn ein Tanz oder eine „*mantinjada*“ dauert fast eine halbe Stunde, auch mehr, wenn die Bläser aushalten können.

Die Aufzeichnungen der Sopila-Weisen enthalten auch Fragmente. Die Weisen kann man sehr schwer aufzeichnen, weil sich das Spiel meistens sehr rasch entwickelt und die Intonation der primitiven Instrumente immer stark verzerrt ist.

VI. *„Sopila“ und ihre Stellung zu anderen Musikinstrumenten derselben Gattung.* Nach der Angabe der Entwicklung der persischen „*zurna*“ — der Urform aller Musikinstrumente dieser Gattung — bei ihrer Ausbreitung nach Osten (nach dr. Kurt Sachs) ist ein Versuch gemacht worden, die Entwicklung der „*zurna*“ westwärts zu deuten und die Stellung der „*sopila*“ in dieser Entwicklung aufzustellen.

„*Sopila*“ ist eine sehr primitive Abart der mittelalterlichen Schalmei. Sie drang in das Gebiet der südslavischen Musikfolklore vom Nordwesten und ist der deutschen Form der Schalmei sehr ähnlich. Die Abruzzenoboe, „*piffero*“, zeigt gegenüber der „*sopila*“ eine höhere Abart weil an ihr ein Überblaseloch schon angebracht ist. Denn „*sopila*“ hat nur 6 Grifflöcher, an ihr spielt man nur in der Tonlage der Grundstimmung. Der Abruzzenoboe gegenüber zeigt aber „*sopila*“ doch eine entwickeltere Form in allen ihren Teilen, besonders im Ansatz, den ein „*piffero*“ noch nicht besitzt.

Die Folgerung aller dieser Betrachtungen ist: „*sopila*“ ist in das sehr enge Gebiet der Musikfolklore in Jugoslawien, in das Gebiet des „*čakavischen*“ Dialektes der Kroaten, schon vor dem XIV. Jahrhundert eingedrungen und hat sich ohne jeder Entwicklung in dieser primitiven Form — nur durch das Kopieren älterer Exemplare — bis zum heutigen Tag erhalten.

VII. *„Zurla, surla, zurna“.* Drei Namen eines desselben Oboeninstrumentes, das schon dem Namen nach seinen Ursprung deutlich zeigt. Die persische „*zurna*“ drang mit Türkeneroberungen oder gleich nach diesen in das ganze Gebiet der Türkenherrschaft an der Balkanhalbinsel. Die Zurla-Bläser sind Zigeuner. Sie blasen zu zweien, aber meistens in der Oktave; selten bläst der zweite eine Begleitung mit der Angabe der Tonika und der Dominante. Zu den zweien Zurla-Bläsern gesellte sich immer noch ein Trommelschläger.

„*Zurla*“ ist auch in zwei Abarten im Gebrauche, grosse und kleine „*zurla*“. Sie ist aber der Form und der Konstruktion nach eine getreue Abbildung der persischen „*zurna*“ oder des arabischen „*zamr*“.

Zurna-Bläser sind die Träger der orientalischen Musik, die in den—einst unter Türkenherrschaft stehenden — Städten langsam ihre Eindringung fand und die heimischen Volksweisen mit orientalischer ornamentaler Pracht schmückte.

Heute blasen die Zigeuner als Zurla-Bläser auch zum Volkstanze verschiedene Volkstanzweisen, von denen einige in fragmentaren Aufzeichnungen angegeben sind.

VIII. *Literatur.*